

AHMET ATİLLÂ ŞENTÜRK

OSMANLI ŞİİRİ KILAVUZU



3

DÂBBE - DÜZGÜN



OSEDAM

OSMANLI EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

AHMET ATILLÂ ŞENTÜRK

OSMANLI ŞİİRİ KILAVUZU

3

DÂBBE - DÜZGÜN



KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI / Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)

Ahmet Atillâ Şentürk, Osmanlı Şiiri Kılavuzu

İstanbul : DBY Yayınları, 2019.

ISBN 978-605-4635-71-9 (takım) 978-605-4635-72-6 (cilt 3) Ebat: 21,6 x 27,9 cm 424 s.

1- Edebiyat 2- Eski Türk Edebiyatı 3- Divan Şiiri 4- Türk Kültürü 5- Ottoman Poetry

Yayın Yönetmeni: İrfan Güngörür **Yayın Koordinatörü:** İsmet İpek **Editör:** Seda Aydın **Tashihler:** Nihat Özyılmaz, Gülay Açar, İsmet İpek **Kapak düzeni:** Sercan Arslan **Sayfa düzeni:** DBY Ajans **Kapak tasarımı:** Ferah Bahar Şentürk **Baskı/cilt:** Step Ajans Matbaacılık (Sertifika No: 45522) Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Bağcılar/İstanbul - Tel: +90 212 446 88 46 **1. Baskı:** Kasım 2019. **DBY YAYINLARI** Ankara Caddesi, Ünal Han No: 21/4 Cağaloğlu - Fatih / İstanbul Tel.: +90 212 526 98 06 www.dby.com.tr • dby@dby.com.tr

© 2019, AHMET ATILLÂ ŞENTÜRK © 2019, DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI™

Tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik ve mekanik yolla çoğaltılıp, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

OSEDAM Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi “**DBY YAYINLARI**”nın bir markasıdır.

D



471

DÂBBE, Dâbbetü'l-arz

Arapçada yerde yürüyen canlılar hakkında kullanılan bir tabir olup Türkçede de Nebzî'nin şu beytinde olduğu gibi karadaki canlılar hakkında kullanılır: *İçerler kâse-i mevî idüp fermân-i Hak bir gün / Feleklerde melekler dâbbe arzda hem hevâda tayr* **NDSO, kt.66/2**. İslâm kaynaklarında çoğu İsrailiyattan devşirilmiş rivayetlere göre kıyamete yakın zuhur edecek, boyu bulutlara degecek kadar uzun, vücudu kıllarla kaplı, sakallı, boynuzlu, iki kanatlı, öküz başlı, domuz gözlü, fil kulaklı, aslan yeleli, kaplan benekli ve koç kuyruklu bir yaratıktır. Münîrî *Siyer-i Nebî*'sinde onun bir ejder olduğunu söyler: *Haberde gelmiş âhir Dâbbetü'l-Arz / Ol ejder olsar dürülmedin arz* **MMSN, mes.5363**.

• **Kıyamet alametlerindendir:** Akâid ve kelâm kaynaklarında kıyamet alametleri sıralanırken Dâbbetü'l-arz'ın zuhuru, kıyamete çok yakın bir zamanda gerçekleşecek olağanüstü hadiseler arasında gösterilir. İbrâhim b. Bâli *Hikmet-nâme*'sinde bunu kıyamet alametleri arasında sayar ve şöyle der: *Hem andan sonra çıka Dâbbetü'l-Arz / Yürüye yir yüzine tül hem 'arz* **HNAŞ, mes.12598**.

• **Mekke'den çıkar:** Bir elinde Hz. Süleyman'ın mührü (bk. “Süleyman mührü”) ve diğerinde Hz. Musa'nın asasıyla Mekke'de zuhur edecek bu garip yaratığın, inananlarla inanmayanların birbirinden ayrılması için asasıyla müminlerin yüzünü

parlatıp mührüyle de kâfirlerin burnunu damgalayacağına inanılır. Muhi'ti'nin *'Asâ hâtem elinde Dâbbetü'l-arz / Haremnden çıkuben oldı revâne* **MDAT, g.177/4** demesi buna işaret içindir. Nakşî Ali Akkirmânî de onun Kâbe'den zuhur ederek sesinin her yere yayılacağından şöylece bahseder: *Nedür gör Dâbbe kim âhir cihân içre olur peydâ / Gelüp Beytü'l-Haremnden ol sadâsından dolar sahrâ* **NAAD, g.6/1**.

• **Yerden çıkar:** Kur'an'da geçen *Lâyık oldukları azabın gerçekleşme zamanı gelince, onlara yerden bir dâbbe çıkarırız* **NEML 82** mealindeki ayetten hareketle Dabbe'nin yer altından çıkacağına inanılır. Nesimî ve Nakşî Ali Akkirmânî'nin *Yerden çıka geldi Dâbbetü'l-arz / Uş sırrını eylerem saña 'arz* **NDHA, mes.1/35**; *Eyâ gel Dâbbetü'l-arzuş nedür fehm it sözün iy cân / Ki itmişler çıkar yirden hakikat çünki ol hayvân* **NAAD, g.108/1** demeleri bundandır.

← **Sûfi, vâiz:** Yetim Ali Çelebi garip kıyafetler giyip vaaz kürsülerinden ona buna sataşan sofuyu dâbbeye benzeterek şöyle der: *Âdeme nushi sükûn ile edâ eyle sakın / Depinüp dâbbe-veş eyleme hif-fet vâ 'iz* **YAÇA, g.90/4**.

DÂD, dâd etmek / eylemek / almak

Türkçede Üsküplü İshâk Çelebi'nin *Her kişinin zulmine sultân olanlar dâd ider / Başa kim dâd ide ki iden zulmi sultândur başa* **ÜİÇD, g.8/3** beytinde olduğu gibi yaygın olarak “haksızlığı giderip adaleti yerine getirme” anlamında kullanılmakla beraber, zamanla sözlüklerde dahi yer bulmamış oldukça zengin ve değişik anlamlar kazanmıştır:

= **Adalet istemek:** Süheylî'nin “Mahşer gününde feleğin eteğini tutup onun eziyetlerinden dolayı hakkımızı talep edelim” dediği şu beytinde “dâd etmek” hakkın yerine gelmesini istemek anlamında kullanılmış: *Rûz-i mahşerde tutup dâmenini gerdünüş / Dest-i cevrenden anuş cem' olalum dâd idelim* **SDEH, terk.2/II/2**.

= **Âdil davranmak:** Karamanlı Aynî'nin "Madem ki sen bu gönül ülkesinin padişahısın; âşığa bu kadar zulmetme, adaletle davran" dediği şu beytinde olduğu gibi "adaletle muamele etmek" anlamı da vardır: *Çünkü bu dil ilinün sultânısın ma'şûkısın / 'Âşıka iğen dahi zulm eyleme dâd eylegil KADA, g.307/3.* Kezâ Şeyhî'nin Hz. Musa'nın çobanlıkta adaletle davranması mukabilinde kendisine peygamberlik verilmesine işaret için söylediği *Çü dâd eyledi çübânlıkda Mûsâ / Nübüvvet virdi aña Rabb-i Mevlâ ŞDHB, mes.1/49* beytinde de "dâd eylemek" âdil davranmak anlamındadır.

= **Feryat / şikâyet etmek:** Bazı ifade ve cümlelerde de *Hazret-i Hakka giribân-çâk idüp dâd eylerüz / Küşte-gân-i Kerbelâyı dem-be-dem yâd eylerüz* beytinde olduğu gibi ağlayıp sızlayarak durumundan şikâyet etme anlamında da kullanılmıştır. Mirzâ-zâde Sâlim'in "Sen dert içinde feryat ettikçe o ay yüzlü güzel, eziyetini arttırır. Sen sevgiliden feryat ettikçe imdadına kimse gelmez" dediği *Cevrin efvün eyler ol meh gamla feryâd eylesen / Dâduña kimse yitişmez yârdan dâd eylesen SDAİ, g.180/1* beytinde de anlam ağırlıklı olarak bu yönde görünüyor. Muhibbî'nin *Dâduma dâd itmedi ol pâdişâh-i muhteşem / Dâyimâ cevr ü cefâ ile ider zulm ü sitem MDCA, g.1846/1* beytinde geçen "dâda dâd eylemek" ifadesinin en uygun anlamı "feryada merhamet etmek" görünüyor. Keza Fuzûlî'nin "Kimse sana âşik olmasın endişesiyle, karşılaştığım herkese senin eziyetlerinden feryat ediyorum" dediği şu beytinde de böyle bir anlam ağır basmaktadır: *Vehm idüp tâ salmaya sen mâha mihrin hiç kim / Kime yitsem cevr ü zulmünden aña dâd eylerem FDKA, g.185/3.*

= **İntikam almak:** Mesîhî'nin "Felek eziyet zehriyle canımı yaktığından, şimdi padişahın ondan intikam alma zamanıdır" dediği *Zehr-i cefâ ile felek acıdı cânımı / Demdür ki dâdumu ala sultân-i kâmrân MDM, k.2/19* beyti yahut Nedîm'in "Yazıklar olsun ki felek dadısı gönül çocuğuna eziyet ettiği hâlde o insafsızdan bizim intikamımızı almadılar" anlamındaki *Zulm itdi hayf tıfl-i dile dâye-i felek / Ol bed-mihirden almadılar dâdumuz bizüm NDAG, k.76/1* beytinde "dâd almak" intikam almak anlamında kullanılmıştır. Şeyh Gâlib'in "Felekten intikam almak mümkündür ama ne yapalım ki bir süre evinde misafir bulunmuşluğumuz var" dediği şu beytinde de anlam aynıdır: *Dâd alma mümkün*

idi felekden yâ n'eyleyim / Birkaç zemân içinde müşâfir bulunmuşuz ŞGDA, g.126/4. krş. *Hemîşe cevr ü cefâ ile telh ider 'ayşüm / Zemânedan nice dâd alsam âh kim bilmem NDMT, k.35/17.*

= **Merhamet etmek:** Keza Ahmed Paşa'nın "A kurban olduğum, eziyet canıma tak etti; gönlümü hiç olmazsa bundan sonra sevindir" dediği *Câna yetdi zulm ile dâd eyle kurbân olduğum / Hâtrı şimden girü şâd eyle kurbân olduğum APDA, g.211/1* beytinde de yukarıda olduğu gibi merhamet etme yahut acıyarak adaletli davranma anlamı ağır basmaktadır. krş. *Gelmedüñ görmedüñ ahvâlümü dâd eylemedüñ / Görse kâfir benüm ahvâlümü imâna gelür NDAG, k.16/5.*

= **Yardım / imdat istemek:** Cenâbî'nin "Ey zalim, paramparça olmuş gönlüme gözün zulmettiğinde, Sultan Süleyman'ı bırakıp da kimden yardım isteyeyim" dediği şu beytinde olduğu gibi, bir kimseden medet isteme anlamına da gelir: *Dil-i sad-pâreme çeşmüñ sitem kalsa be hey zâlim / Kime dâd eyleyem kime koyup Sultân Süleymâmı ENMN, g.5354/4.* Fuzûlî'nin "Ey sakî, şarap karşılığı canımı aldın fakat bana kan içirdin. Senin elinden imdat ki beni hile ile kandırdım" dediği *Cânım alduñ mey için sâkî içirdüñ maña kan / Dâd elünğden ki meni âl ile magbûn itdüñ FDKA, g.166/3* beytinde de içine düştüğü zor durumdan kurtulmak için bir yardım çağrısı vardır.

→ **Bulut:** Nef'î'nin "Eğer senin adaletin gölgelik olmasaydı, zulüm güneşinin harareti dünyayı yakardı" dediği şu beytinde olduğu gibi adalet, sığınılan bir gölgeliğe benzetilir: *Tâb-i hûrîd-i sitem sîzân iderdi 'âlemi / Ger sehâb-i 'adl ü dâduñ olmasaydı sâye-bân NDMA, k.52/41.* krş. *Sehâb-i 'adl ü dâduñ eyleyüp âfâka feyz-efşân / Hemîşe gülsitân-i dehri pür neşv ü nemâ eyle NDAG, k.4/17.*

DÂĞ bk. "Döğün", "Yara"

DÂĞ-i CÜNÛN

Cinnet yarası demek olan bu tabiri Talat Onay *Es-kiden delileri hem zayıf düşürmek, hem de cinlerini yakmak "def-i cünûn etmek için" başlarına dâğ vururlar ve üzerine de pamuk yapıştırırlarmış. Bu dâğı göğse de vururlarmış* şeklinde izah ediyor. Aslında yaraya pamuk basıp sonra da bu pamuğu yakarak yarayı dağlama usulü, Türkler arasında her türlü kapanmayan yarayı tedavi için yaygın olarak kullanılırdı. Hatıralarında bu durumu görüp anlatan Batılı seyyahlar bunu delilik olarak

nitelendirmekle beraber, yarayı kısa sürede tedavi etmek bakımından işe yaradığını da itiraf ediyorlar. Özellikle abdallar gibi bâtinî tarikat zümreleri arasında çok yaygın olan baş, göğüs v.b. vücudun görünen yerlerine yaralar açma geleneği, aynı zamanda bir âşıklık alameti idi. Bu zümrelere yakın bulunduğunu bildiğimiz Hayretî *Kâmetüm hicrân yüki altında olmuşdur çü nün / Noktadur üstinde san başumdaki dâğ-i cünûn HDMC, g.370/1* ifadeyle böyle bir cinnet yarasından bahsetmektedir. Bu yaraların acısının aynı zamanda dervişin dünya zevklerine olan meylini azaltacağına inanıldığından, bu vesileyle manevî bir yükselme beklentisi de söz konusu idi.



Venedikli Giovan Antonio Menavino *Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine bir İnceleme* adlı hatıralarında abdal dervişlerinin zikir ve âyinlerinden sonra vücutlarına nasıl yaralar açtıklarını şöyle anlatmaktadır: *Burada yüzden fazla odunla devasa bir ateş hazırlarlar ve el ele tutuşarak, tarikatlarına ait ilâhiyi söyleyerek dönmeye başlarlar. Bu bizim oralarda kendilerini neşe ve zevke kaptıran kadınlarla erkeklerin yaptıkları rondolara beşzer. Dans sona erince bıçaklarını çıkartıp uçlarıyla kimi kollarını, kimi göğsünü, kimi baldırını çizerek tıpkı odunlar üzerinde yaptıkları gibi dal, yaprak, çiçek veya kırık kalp şekilleri resmederler. Bunları âşik oldukları kadınlar için yaptıklarını söylerler. Daha sonra ateşe yaklaşıp yaralarının üzerine sıcak kül koyarlar ve hazırladıkları sidikle islatılmış döküntü pamuklarla yaralarını sararlar. Bu pamuklar kendiliğinden düşünce yaralar hemen iyileşir. Aslında "cinnet yarası" böyle özene bezene çizilmiş şekilli yaraların dağlanmasıyla değil trans hâline girmiş dervişlerin vücutlarına rastgele açtıkları yaralar olmalıdır. Üstelik Giovan Antonio bu*

hadiseyi Batılı okuyucusuna izah edebilmek için yahut bir Batılı görüşüyle, kadınlar aşkına açılmış yaralar şeklinde ifadeye çalışmaktadır ki kesinlikle gerçekle ilgisi yoktur. Vücuda yaralar açma aslında esrar müptelalarının alışkanlık hâline getirdikleri bir davranış biçimidir. Kısaca açıklamak gerekirse: Özellikle uyuşturucu bağımlıları, yaralanma hâlinde beyinin salgıladığı endorfin maddesinin etkisinden yararlanma hissiyle bilerek veya bilmeyerek bedenlerinde yaralar açarlar. Öyle anlaşılıyor ki dervişler zamanla alışkanlık hâline getirdikleri bu davranış sonucu elde ettikleri geçici huzuru, manevî bir yükselme olarak değerlendiriyorlardı. Ayrıntılı bilgi için bk. "Derviş" ve "Yara"

• **Gönüldedir:** Her ne kadar abdalların kendinden geçtikleri cezbe hâllerinde bedenlerine açtıkları yaralara cinnet yarası dense de birçok şair bunun gerçekte gönülde bulunduğu iddiasındadır. Kavsi'nin "Cinnet yarası bir mühür gibi kara taşa basıldığında iz yapacak kadar sert olsa da zahidin gönlünde iz bırakmaz" dediği şu beytinde bu yara ve gönül ilgisi vurgulanıyor: *Dâğ-i cünûn yapışmadı göñline zâhidüñ / Bu mühri ger kara daşa bassañ nişân dutar KDMÇ, g.45/2.* Nâ'îli-i Kadîm'in kendisini süveydâ (bk. "Süveydâ") içine gizlenmiş olup hiçbir ilacın fayda veremeyeceği bir cinnet yarasına benzettiği şu beytinde de gönül cinnet yarasının adresi olarak gösterilmiş: *Elmâs ise de kâr-ger olmaz bize merhem / Ol dâğ-i cünûnuz ki süveydâda nihâmuz NKDH, g.135/4.*

→ **Ateş:** Gönülde veya bedendeki yaralar, biri manevî manada yakıcı ateş diğeri ise yukarıda ifade edildiği üzere yara pamuklarının gerçekten yakılarak yarayı dağlama suretiyle yakılan ateş sebebiyle olmalı, sürekli ateşe benzetilir. Azmî-zâde bedendeki cinnet yarasının gittikçe bir ateş harmanı hâline geldiği iddiasıyla şöyle der: *Elem-i hasret-i yâr ile budur ki görinen / Hirmen-i âteş ola dâğ-i cünûnum giderek AHBK, g.391/2.* Vücûdî'nin *Hayâl ü Yâr*'inde de cinnet yarası gittikçe büyüyen bir ateş olarak tanımlanır: *Bunu hod yakmış idi dâğ-i cünûn / Ateş-i 'aşkın eyledüm efvün VHYY, b.1236.*

→ **Çiçek:** Nâ'îli-i Kadîm'in "Aşkın coşkusuyula ateş giyen kimsenin başındaki cinnet yarası, akıl destarı üzerine konmuş gül gibi olur" şeklinde yorumlanabilecek şu beytinde cinnet yarası, destarlara takılan çiçeklere (bk. "Çiçek takınma") benzetilmiş: *Feyz-i hevâ-yi 'aşk ile kim şu 'le-pûş olur / Dâğ-i*

cünûn-i ser gül-i destâr-i hûş olur NKDH, g.132/1. krş. *Pür gül-i dâg-i cünûn olsa ser-â-pâ gülşenün / Nev-bahâr-i haşre-dek pejmürde olmazduñ göñül NKDH, g.233/2; Bir dâg-i cünûn olmasa lâle gibi dilde / Dîvâne varup dâmen-i küh-sâre yapışmaz AAMA, g.87/6.* Bosnalı Sâbit de cinnet yarasını gönülde açan ve etrafa güzel kokular saçan bir çiçeğe benzetir: *Her şâm virür dâg-i cünûn bûy-i mahabbet / Açıldı yine sîmede şeb-bûy-i mahabbet BSTK, g.30/1.*

→ **Elbise:** Bosnalı Sâbit bütün vücudunu sardığı iddiasıyla cinnet yarasının pamuklarını ucuz alınmış çok kıymetli bir elbiseye benzeterek şöyle der: *Kâlâ-yi girân-kıymet-i ‘ışkı ucuz aldık / Biñ na’l kadar dâg-i cünûn bir pula düşdi BSTK, g.339/6.* Beyitteki “na’l” ve “pul” [= 1. Para, 2. Balık pulu] kelimelerinin bir arada kullanılması, nal şeklindeki bu yaraların vücudu bir balığın pulları gibi sarması sebebiyledir.

+ **Pamuk:** Yukarıda trans hâlindeki dervişlerin vücutlarına açtıkları yaralara pamuklar basıp sonra da bunları yaktıklarından bahsedilmişti. Nigârî şu beytinde Sûr’a üflendiğinde mahşer yerine başında ve vücudundaki cinnet yaralarının pamuklarıyla gideceğini iddia ederek şöyle der: *Penbe-i dâg-i cünûn heme-dem tâ dem-i Sûr / Eyleyüp ser-be-kad ü cismüme ser-pûş gidem NDAB, g.480/5.* Bir başka beytinde de insanlardan utanmamak gerektiğini, zira bir süre sonra zaten cinnet yarası pamuklarının bedenini insanlar göremeyecek derecede kendisini saracağını öne sürerek şöyle der: *Eyleme bednâmlıktan ‘âr zirâ ‘an-karîb / Penbe-i dâg-i cünûn ilden nihân eyler seni NDAB, g.679/3.* krş. *Âteş-i ‘aşk ideli sînemi sûzân benüm / Nâleden hem-çü girîbân açılıpdur dehenüm / Dâmenüm gibi olup hûn ile âğışte tenüm / Penbe-i dâg-i cünûn içre nihândur bedenüm / Diri oldukça libâsum budur ölsem kefenüm OŞDY, tah.453/1.*

DÂĞ-i SER bk. “Baş yarası”

DÂĞ-i SİYEH

Kesilerek veya yakılmak suretiyle vücutta açılan yaraların kabuk bağlayıp kararmış hâlini ifade eden bir tabirdir. Bu yaralar hakkında da bıçak keşiği, ok yarası yahut kızgın demirle dağlama türünden yaralar gibi farklı türden yorum ve tasavvurlar geliştirilir.

+ **Siyah ve yanık nesnelere:** Bedende açılan yaraların kararmış hâlini tasvir sadedinde sürekli siyah

nesnelere devreye sokularak bir renk uyumu oluşturulmaya çalışılır. Bâkî’nin siyah kabuk bağlamış yaralarla dolu zayıf bedenini, kolu kanadı yanmış bir pervaneye benzettiği şu beyti böyledir: *Dâg-i siyehler ile cism-i nizâr ü zerdi / Bir bâl ü perri yanmış pervânedür samurlar BDSK, g.115/4.* Keza Hayâlî Beğ’in bedeninden siyah yaraların eksik olmayışını, eski bir Karadağlı oluşuna bağladığı şu beyti de bu kabildendir: *Hayâlî tende bir dâg-i siyehsiz olamaz zirâ / Kadîmiden benüm şâhum o bendey Karadağîdür HBDA, g.187/5.*

• **Âşıklık alametidir:** Siyah kabuk bağlamış bu yaralar da diğerleri gibi âşıklık alameti olup âşıklar için aşklarındaki samimiyetin delili olmak üzere (bk. “Yara”) birer iftihar vesilesidir: Seyyid Câzım’ın “Kemal ehli olanların alameti talihsizliktir. Siyah yara âşık gönlün alametidir” demesi bundandır: *Ehl-i kemâle tûregî-i bahtıdur nişân / Dâg-i siyâh-i sîne mahabbet güvâhıdır SCDÖ, g.65/7.* Hayâlî Beğ bağrındaki siyah yarayı görünce menekşenin derhal üstünlüğünü kabul ederek baş eğdiği yorumunu geliştirdiği şu beytinde de siyah yara aşktaki üstün derecenin alameti olarak gösterilmiş: *Dâg-i siyehüm gördi melâmet ocagıdır / Baş egdi mürîd oldı bu ocaga benefşe HBDA, g.384/2.* krş. *Ol dâg-i siyeh lâle-i hamrâda Hisâlî / ‘Uşşâk-i belâ-keşde olan derd eseriüdür PHÖE, g.50/5.*

• **Noktalar şekindedir:** Birçok minyatür ve özellikle Batılı çizimlerde muhtemelen kızgın demirlerle açılan yaralar vücut üzerinde nokta nokta benekler şeklinde (res. 270, 352, 422) resmedilmiştir. Sahhâf Rüşdî Beğ’in şu beytinde olduğu gibi birçok beyitte de bu yaraların noktalar şeklinde olduğu ifade edilir: *Tenümde dâg-i siyeh sanma noktaldur kim / Derûn-i dilde olan zahmumu hisâb iderin SRHE, g.116/2.* krş. *Gam-i hâlîyle siyeh nokta degüldür görinen / Dâğlar yakdı yine cismine yir yir kâgaz NASK, g.27/2.*

• **Süstür:** Âşıklar ve özellikle abdal dervişlerin bedenlerinde açtıkları yaraları birer süs olarak gördükleri malumdur. Vücudu kapladığı iddia edilen bu yaraların süs unsuru olmanın yanı sıra gösterişli birer kıyafet gibi yorumlandığı da görülür. Kânûnî’nin “Gam vadisinin gecesinde elbisem olsun diye göğsümü siyah yaralarla süsledim” demesi bundandır: *Sînemi dâg-i siyehlerle yine zeyn eyledüim / Vâdî-i mihnet şebinde olmag için hil’atüm MDCA, g.1837/5.*

• **Gelincik:** Çiçekler arasında içindeki siyah noktasiyla kabuk bağlamış bir siyah yaraya benzetilmesi bakımından gelincik Hayâlî’nin şu beytinde olduğu gibi “dâg-i siyeh” sembolü olarak kullanılır: *Dilümde dâg-i siyeh sîne kana müstagrak / ‘Aceb mi beñzer ise deşt-i gamda lâle başa PBKG, g.481/3.* krş. *Dilinde dâg-i siyeh çeşmi kana müstagrak / Bi-‘aynihi başa beñzer şakâyık-i nu ‘mân YDÖZ, g.138/4; Meger kılmış cemâlün şem ‘ine nâ-geh niğeh lâle / Gam-i hâlîyle bağrında yakar dâg-i siyeh lâle DUİÇ, g.588/1.* Şeyhülislâm Yahyâ rüzgârda sürekli hareket eden taç yaprakları sebebiyle bir haftalık tomurcuk hâlinde çıktuktan sonra gelincığın içindeki siyahlığı gizleyememesi hâlini şöyle yorumlar: *Lâle dâg-i siyehin saklaymaz bir hefte / ‘Âşık elbette ider süz-i derûnun izhâr ŞYDH, g.52/4.*

→ **Çivi** bk. “Yara”

→ **Gelincik** bk. “Yara”

→ **Kara kuruş:** Eski metinlerde “kara guruş” tabiriyle, Osmanlı piyasalarında geçerliği olan Alman taleri ve İspanyol eküsü gibi ayarı tam paralar (bk. “Kara kuruş”) kastedilir. Mirzâ-zâde Ahmed Neylî’nin sevgili uğrunda baş verenlerin sayısının çokluğunu vurgulamak için “Baş karşılığı bir kara kuruş” dediği şu beytinde kararmış yaralar böyle birer kara kuruşa benzetilmiş. Yaygın kullanılmakla birlikte orijinal olduğu için buraya aktarıyorum: *Başlı dâg-i siyehüm gördi çün ol ‘işve-fürûş / Didi baş ile geçer nakd-i sere kara gurüş MNAK, g.97/2.*

→ **Karga:** Siyah yaraların en fazla benzetildiği şey Hayâlî’nin *Bâg-bân-i sun ‘gül-zâr-i belânuñ eylemiş / ‘Andelîbin nâleden dâg-i siyehden zâgını HBDA, g.398/3* beytinde ifade ettiği üzere kara kargadır. Gelibolulu Âlî de kolundaki yaraları birer kargaya benzeterek şöyle der: *Ş’ol sâ ‘id-i ‘Âlide siyeh dâg degüldür / Bir zâg-durur tıfl-i dilün kolına konmuş GMAD, g.608/5.* krş. *Sanma kim dâg-i siyeh sayd eylerem gam zâgını / Cism-i bârîk Emriyâ kıldan tuzagumdur benüm EDYS, g.319/7.*

→ **Peleng:** Abdal dervişleriyle ilgili olarak günümüze intikal eden yerli ve yabancı çizimlerde açıkça görüldüğü üzere bedende açılan yaralar bazen neredeyse vücudun tamamını (res.422) kapladığından, bu manzara çoğu zaman peleng postuna benzetilir. Nitekim Gelibolulu Âlî bu siyah noktalarla dolu

bedenini bir parsa benzeterek şöyle der: *‘Uryân tenüm ki dâg-i siyehlerle reng olur / ‘Âh itsem ebr ile savaşur bir peleng olur GAKA, g.190/1.* Her ne kadar “pelenk” kelimesi lügatlerde istisnasız “kaplan” anlamında karşılık bulursa da birçok metinde nokta nokta görünüşlü postu kastedilen bu isimdeki hayvanla pars ve leopar (res.473) türünden yırtıcıların tesmiye olduğu anlaşılıyor. krş. *Hem-reng-i peleng itdi beni küh-i belâda / Cismümde ser-â-pâ görinen dâg-i siyâhum BDSK, g.321/2.*

← **Nâfe:** Sahhâf Rüşdî’nin “Hoten ceylanı sevgilinin saçını görünce siyah bir yara yaktığından, görünen misk göbeği değil cismindeki siyah yaradır” anlamındaki *Turre-i yâri görüp derd ile âhû-yi Hutun / Yakdı bir dâg-i siyeh cismine ol nâf degül SRHE, g.99/3* beytinde olduğu gibi bu koyu renkli kese de siyah bir yaraya benzetilmiştir. krş. *Hatâ itmeme disem Pertev o şuhun hatt-i müşğini / Hotende nâfe-i müşk-i gazâle dâg-ber-dıldür MPEB, g.169/9.*

DÂĞ URMAK bk. “Yara dağlamak”

DÂĞ ÜZRE ELİF, elif üzre dâğ

“Dâg-i cünûn” maddesinde kısaca temas edildiği üzere bâtinî dervişler arasında vücuda yaralar açmak, aşktaki samimiyeti ispat eden bir delil olmanın yanı sıra aynı zamanda bunu alışkanlık hâline getirenlere maddî ve manevî haz veren bir uygulama idi. Bu sebeple bunlar arasında bütün vücudunu elif şeklinde çizilmiş bıçak izleriyle yahut nal şeklinde açılmış balık pulu görüntüsünü andıran yaralarla dolduranlar çoktu. Emrî böyle yaralarla dolu olduğunu iddia ettiği göğsünü bir bahçeye, elifleri fidan ve nokta şeklindeki yaraları da bu fidanlar üzerindeki güllere benzeterek şöyle der: *Sadâsı nâlemün bülbül fezâ-yi sîne bâgumdur / Nihâl üzre gül-i ahmer elif üstinde dâgumdur EDYS, g.163/1.* Görüldüğü üzere çizgi ve nokta şeklinde olan yaralar arasında bunlardan memnuniyet duyduğunu ifade etmek üzere pek çok yorum geliştirilmiştir. Zâtî’nin “elif” yahut “bir” ve “sıfır” benzetmesi yaparak “Göğsümde olan elif biçimindeki yara üzerine sıfır şeklinde bir yara daha koydum. (Böylece) aşka alamet bir iken on oldu” anlamında şöyle der: *Kodum bir sıfır dâg-i sîmede olan elif üzre / ‘Alâmet bir iken ‘ışka görenler didi on olmuş ZDAN, g.597/3.* krş. *Bir elif çekmiş idüm yanına bir dâg urduñ / Yine dil derdini cânâ bir iken on itdün HDMC, g.223/3.* Hayretî’nin bu yarayı bir

iken on etmek şeklinde dile getirdiği “yara üzerine yeni bir yara açma” sözü aslında çok acı verdiği muhakkak bu yaralardan memnuniyet duymanın bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir ki gerçekten bunu alışkanlık hâline getirenler bu acılardan maddî ve manevî zevk duymaktaydılar.

Elif şeklinde çizilen yaralar ve nokta şeklinde açılan yaralar hakkında pek çok türden yorumlar geliştirilmiştir: *Dâğ üzre elif resmini sînemde sanurlar / Yârûñ işigi Kâ'besine kable-nümâdur* NDMT, g.161/3. krş. *Sînem üstinde elifle dâğ şekl-i âhdur / Nite kim pehlû-yi gerdûn üzre mâh ü kehkeşân* MZMG, g.352/2; *Elifler üzre Nev'î dâğ-i pür-hûnum görenler dir / Düşürmüş berg-i gül bâd-i seher râh-i gülîstâna* NDMT, g.415/5; *Sînem üzre dâğlar görüp elif sanmañ ki gam / 'Ömrümün ser-defterine çekdi harf-i inkatâ'* NBDA, g.262/2.

DAĞ (cebel, tag, kûh, kûh-sâr)

Denizlerin cömertlik ve bolluk, bulutların ihsan sembolü olması gibi dağlar da sebat, azamet, cesamet, vakar ve heybet sembolü olarak şiir geleneğinde önemli bir yer tutarlar. Buna mukabil aşk, yücelik, günahlar v.b. subjektif kavramların çokluk ve ağırlığını vurgulamak için dağlar onlarla mukayese edilerek olabildiğince küçük, zayıf ve her an un ufak olmaya hazır nesnelere gösterilirler.

• **Dünyanın çivisidir:** Molla Aşki'nin “Bulut sakasına (sucusuna) denizden su kabı gösterip dağ çivisiyle yeri sağlamlaştırdı” anlamında *Sakkâ-yi ebre gösterüben yemden âb-hûr / Mismâr-i kûh ile yiri eyledi üstivâr* ADNB, k.1/9 yahut *Zemân mihi 'adli-durur nite kim / Zemîn mihi olmuş-durur kûh-sâr* ADNB, k.10/30 demesi, *Dağları yeri sabit tutan çiviler / kazıklar yapmadık mı?* NEBE 7 ayetine telmih içindir. *Kur'ân* ifadesine göre dağlar, yerin kaymasını engelleyip onun sabit durmasını sağlayan çakılmış kazıklar gibidir. Yahyâ Beğ'in de bir kasidesinin dua faslında “Allah nasıl yeryüzünü dağ çivileriyle sabit kılmissa, seni de bu dünyada öylece sabit kılın” anlamında *Zâtunı ber-karâr ide Allâh nite kim / Mismâr-i kûh ile yiri eyleye ber-kârâr* YDMÇ, k.10/43 demesi de aynı sebeptendir. Bu yüzden mesela Ca'fer Çelebi'nin bir övgüsünde geçen “zemîn-sebât” [= yer kadar sabit] ifadesini “dağ” kavramıyla birlikte kullanmasını bu bilgiler ışığında değerlendirme gereği vardır: *Muhît-himmet ü deryâ-nevâl ü kân-bahşîş / Zemîn-sebât ü zemâne-şitâb ü kûh-vekâr* TCCD, k.30/42.

• **Sesi yansıtır:** Dağların şiir dilinde dikkat çekecek derecede fazla kullanılan vasıflarından biri de sesi yansıtma özellikleridir. Bu vasıf Hayâlî ve Yahyâ beğlerin şu beyitlerinde olduğu gibi bir sesi duyduğunda üzülmeye daha yüksek bir sesle haykırma şeklinde bir teşhis suretiyle icra edilir: *Tolduralar cihâmî sadâ-yi büleñ ile / Ger taglar işide benüm âh ü figânımı* HDMÇ, g.449/3; *Figân ü âh ile kûh-i girânî söyledelüm / Sırışk-i çeşm ile âb-i revâmî söyledelüm* YDMÇ, g.272/1. Dağ eteği hk. bk. “Dâmen-i sahrâ”

+ **Bağır:** Eskilerin isimlendirmesine göre bir dağın “dâmen” [= etek], “kulle” [= zirve] ve bir de ikisi arasında kalan “bağır” denen üç kısmı vardır. Zirveler karlı ve kayalık olduğundan genellikle bitki yetişmez. Dağların yükselmeye başladığı yamaçlarını ifade eden “bağır” kısmı ise özellikle bahar mevsimlerinde türlü çiçeklerle donanır. Dağ “bağır”larının [= 1. yamaçlarının, 2. göğüslerinin] dağla dolması, özellikle gelincik çiçeklerinin açması anlamına gelir. Emrî şu beytinde sevgilinin sahraya çıkması üzerine dağ yamaçlarının kıskançlıktan lalelerden yaralarla doluşunu şöyle ifade eder: *Seyr-i sahrâ itmiş ol gül-çihre Emrî reşkden / Tag bagrı lâlelerle bagrı dâğ olmuş yine* EDYS, g.439/5.



473

+ **Bebr, peleng:** Sözlüklerin önemli bir kısmında “peleng”e hemen daima “kaplan” anlamı verilmişse de eski metinlerde bu kelimeyle kastedilen hayvanın gerçekte kaplan olmadığı, bununla pars ve leopar türünden siyah noktalı posta sahip bir hayvanın (res.473) kastedildiği anlaşılıyor. Konunun daha da ilginç tarafı bazı şairlerin vücutlarındaki kesikler sebebiyle kendilerini “bebr”e benzetteleridir ki çizgili posta sahip hayvanın gerçekte kaplan (bk. “Peleng”) olduğu da (bk. “Bebr”) malumdur. Dağlardan bahsedilen beyitlerin önemli bir kısmında “bebr” ve “peleng”in konu edilmesi, dağların zorlu şartları ve burada rahatça hüküm süren bu yırtıcıların

konumunu vurgulama amacına yöneliktir. Yahyâ Beğ'in benek altınlı (bk. “Altın benek”) kıyafetler giymiş sipahileri savaş dağının panterlerine benzetmesi bundandır: *Sipâhiler beñek altunlu câmeler geyüben / Mehâbet ile olurlar peleng-i kûh-i vegâ* YDMÇ, k.12/26. Keza Zâtî'nin Genceli Nizâmî'yi nazım dağının panterine benzettikten sonra kendisinin ondan üstün olduğunu ifade etmesinde de aynı güç ifadesi söz konusudur: *Nizâmî hamseyle bir peleng-i kûh-i nazm idi / Bugün beş beyt ile Zâtî biz anuñ pençesin burduk* ZDAN, g.647/5. krş. *Yatur dil kûh-i derd üzre olup pür-dâğ arslanum / San ol kaplana beñzer kulle-i kûh-sâra yasanmış* MEDC, g.120/4.

+ **Ferhad** bk. “Ferhad”

+ **Kâf** bk. “Kaf”

+ **Kulle:** Zirve anlamındaki “kulle”nin dağ ile birlikte kullanılması, “kulle-i kûh-i felek” [= felek dağının zirvesi] yahut “kulle-i kûh-i gam” [= dert dağının zirvesi] gibi erişilmesi zor benzersiz yükseklikleri ifade içindir. Hayâlî Beğ'in başını bela dağlarının tepesine, ah dumanını da o dağın üzerindeki buluta benzetmesi, içinde bulunduğu aşkın büyüklük ve benzersizliğini vurgulama amacına yöneliktir: *Başum Hayâlî kulle-i kûh-i belâ-durur / Kim dâd-i âhum oldı anuñ üstüne gamâm* HBDA, g.279/5. Aynı şair aynı klişeyi bir kasidesinde düşmanın başındaki dertlerin çokluğunu vurgulamak için tekrar kullanır. Bu defa bu dağın bulutu, düşmanın tepesinde bekleyen kılıçtır: *Fark-i 'adûsı kulle-i kûh-i belâ-durur / Beñzer o kulle üzre çekilmiş dumanı tîg* HBDA, k.19/15. Nakşî'nin şairlik kabiliyetini yüksekte uçan bir şahine, onun yuvasını da irfan dağının tepesine benzetmesi yine erişilmesi zor bir seviyeyi vurgulama amacına yöneliktir: *Şâh-bâz-i tab'-i Nakşî-i büleñ-pervâz için / Kulle-i kûh-i ma'ârifdür mahall ü âşiyân* NDÜA, g.191/5.

+ **Lâl:** Dağ ve lâl taşının birlikte kullanılması, bu değerli taşın kara taşlar arasından çıkartılması sebebiyledir. Hayâlî Beğ'in “Yüreğim kınanmışlık dağında kara bir taş, içinde benim kırmızı dudacağının coşkusu ise bir lâl parçası gibidir” dediği şu beytinde buna işaret vardır: *Kûh-i melâmete yüregüm seng-i hâredür / İçinde şevk-i la'l-i lebün la'l-pâredür* HBDA, g.174/1. krş. *Sırışküm al bagrum pâre bir kûh-i belâyam kim / Hemîşe lâl vü la'l ile rengindür içüm taşum* FDKA, g.193/3.

+ **Lâle:** Gelinciğin dağ eteklerinde yetişen yabancı bir çiçek olması sebebiyle bu ikisi bir arada çokça zikredilir. Hayâlî Beğ'in *Bunca demler kûh-i gamda lâle-veş kan aqlaram / Dimez ol şîrîn-dehen hâlün ne Ferhâdum benüm* HBDA, g.274/2 demesi bundandır. krş. *Ben belâ Ferhâdıyam kûh-i gam-i dil-dârda / Şu'le-i âhum başumda lâledür kûh-sârda* HBDA, g.344/1. Fuzûlî buna dağlardaki maden ocaklarından lâl çıkartılmasını da ekleyerek kırmızı kavram ve kelimelerden oluşan şöyle bir kompozisyon kurar: *Sırışküm al bagrum pâre bir kûh-i belâyam kim / Hemîşe lâle vü la'l ile rengindür içüm taşum* FDKA, g.193/3.

• **Çokluk, büyüklük:** Müşahhas veya mücerret bir nesnenin dağa benzetilmesi çoğu zaman onun cesametini göstermeye yönelik olması bakımından dağ kavramı günlük konuşma dili ve şiir geleneğinde büyüklük sembolü hâline gelmiştir. Zâtî'nin şu beytinde başındaki dert ve belaları dağa benzetmesi, onların çokluk ve büyüklüğünü göstermek içindir: *Zâtîyâ 'âşık odur kûh-i belâda her gice / Nâr-i âhu subha dek od eyleye çarhuñ yirrin* ZDAN, g.1121/7. krş. *Kûh-i endüh-durur âh ki bu cism-i zebûn / Dâğlar yir yir anuñ lâleleridür pür-hûn* HBDA, g.318/1. Hayâlî Beğ “Bu perişan beden gam dağı, üzerindeki kanlı yaralar da onun gelincikleridir” derken dertlerinin çokluğunu vurgulamaya çalışmış. Aynı şekilde Nev'î de memdunun ağırbaşlılığını dağa benzetirken gerçekte onun bu konudaki vüsatını vurgulamaktadır: *Çün kûh-i hilm ü bahr-i 'atâ-y-idi lâ-cerem / Makbûl idi elinde seg-i nefî-nâ-be-kâr* NDMT, terk.IV-4/6. krş. *Meh-i encüm-sipeh ü mihr-i felek-mer-tebesin / Saña dirsem yiridür bahr-i sehâ kûh-i vekâr* HBDA, k.9/13.

• **Dayanıklılık:** Binlerce yıl boyunca aynı yerde sabit durmaları sebebiyle dağlar sebat, direnç ve sağlamlık sembolü olarak kullanılır. Musâ Peygamber'in *Kur'ân*'da Allah ile olan muhaveresi sonucunda Allah'ın dağa tecellisi ve neticede dağın toz hâline gelmesi hadisesine telmih olmak üzere şairler dertlerinin miktarını ifade için mübalağa yoluyla “Eğer çektiğim derdin bir zerresi dağa erişse, dağ takat getirmez dağılır” v.b. sözler sarfederler: *Çekdiğüm derdün eger kim Zâtîyâ bir zerresi / İrişürse tagılır takat getirmez taglar* ZDAN, g.164/5. Dağların dayanıklılık sembolü oluşu gerçekte gündelik konuşma dilinin bir ifadesi

olmakla beraber *Kur'ân*'daki *Biz emâneti göklere, yere, dağlara teklif ettik de ondan korkup yüklenmekten kaçındılar* **AHZAB 72** ayetinde de görülür. Şiir geleneğinde bütün bu tür ifadelerin asıl amacı dertlerin çokluğunun vurgulanmasıdır: *Firâkuñda baña_olan belâya bend / Döyimeye eriye kûh-i Elvend* **ADYA, g.128/5**. krş. *Beni tesfîh ü ta'yib eyleme rahm eyle sultânüm / Tahammül idimez derdüm kosam kûh-i girân üzre* **HKHA, k.8/42**. Dağlar arasında en dayanıklı ve güçlü olanı da dünyayı çepçevre sardığına inanılan (res.234) efsanevî Kaf dağıdır: *Dil nice kulsun tahammül cân nice döysün gama / Ursalar bâr-i gamı kalmaz tahammül kûh-i Kaf* **ENMN, g.2322/5**.

O Heybet ve vakar: Ağırlığı, sebatla yerinde durması ve yüksekliği sebebiyle dağ kavramı şiir dilinde ağırbaşlılık, vakar ve heybet timsali olarak kullanılır: *Gerdün-şükûh kûh-vekâr âfîtab-feyz / Deryâ-nevâl ü ebr-'atâ vü kamer-likâ* **YDMÇ, k.24/28**. krş. *'Azim ü rezminde Hayder-i Kerrâr / Şâh-i deryâ-hurûş ü kûh-vekâr* **ŞBEU, m.2/116**. Bir saman çöpü nasıl en ufak bir esintide oradan oraya savrulursa buna karşılık dağlar en şiddetli sarsıntılardan dahi etkilenmezler: *Bir ma'den-i cevâhir-i hilm ü hayâdur ol / Kûh-i girân yanında anuñ kâh-i bî-vakâr* **HDMÇ, k.14/21**. Bu noktada yine *Kur'ân*'da geçen kıyamet tasvirlerinde bütün bu dayanıklılıklarına rağmen kıyamette dağların pamuk gibi savrulacağından bahsedilmesi, bu konuda ayrıca hatırlanması gereken bir husustur. Bunun yanı sıra heybetli görünen nesnelere de dağa benzetildiğinin de burada ifade edilmesi gerekiyor. *Azmî-zâde*'nin memduhunun bindiği atın heybetini vurgulamak için onu Tur dağına, memduhunu da o dağa inen bir nura benzetmesi bundandır: *Oldukça esb-i kûh-şükûh üstüne süvâr / Gören ol esbi Tûr samur kendüsini nûr* **AHBK, k.29/10**.

O Tecelli: *Musa* süreyi doldurup ailesiyle yola çıkınca, *Tûr* tarafından bir ateş gördü. Ailesine: *Siz bekleyin; ben bir ateş gördüm. Belki oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir ateş parçası getiririm dedi* **KASAS 29** mealindeki ayette de işaret edildiği üzere Hz. *Musa*'ya *Tûr* Dağında ateş şeklinde bir tecelli gerçekleşmesi sebebiyle dağlar şiir dilinde tecelli sembolü hâline gelmiştir. *Nedîm*'in İstanbul'u överken *Câmi'lerinün her biri bir kûh-i tecellî / Ebrû-yi melek andaki mihrâb-i du'âdur* **NDAG, k.22/9** demesi bundandır. Halîlî'nin "O put

kadar güzel sevgili, Allah'ın ışığı gibidir. Eğer cemaletini gösterecek olsa dağ bile dayanmazken insan ona nasıl tahammül edebilir?" dediği şu beytinde de *Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca "Rabbim! Bana kendini göster, seni göreyim!" dedi. (Rabbi): "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirsen de beni göreceksin!" buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inanların ilkiyim"* **A'RÂF 143** ayetine işaret vardır: *Nutk-i Hakdur ol sanem kalsa tecellî-i cemâl / Kûh döymez nice tâkat getüre insân anı* **ENMN, g.108/4**. Bu konuda ayr. bk. "Tûr"

O Yükseklik: Bütün bunların yanı sıra tabii olarak dağ kavramı yüksekliğin de sembolüdür. *Yahyâ Beğ*'in yüksek mevkilerde otururken ölüp mezara düşen bir şahsı tasvir ederken söylediği "Yücelik dağında bulut gibi fazla vakit geçirmeden ecel rüzgârı onu hemen mezar kuyusuna sürükledi" anlamındaki şu beyti bunun misalidir: *Süridi çâh-i mezârına hemân bâd-i ecel / Kûh-i rif'atde çog eylemedi mânend-i duhân* **YDMÇ, k.22/19**.

X Kâh: Günümüzde de "saman çöpü" küçüklük ve değersizlik ifadesi olmak üzere hâlen kullanılmaktadır. Dağ ve saman çöpü arasındaki cüsse ve ağırlık tezaadına "kâh" ve "kûh" sesleri arasındaki uyum da eklenince, bu iki kelime yüzlerce beyitte birer tezat unsuru olmak üzere sürekli birlikte kullanılmış: *H'ôr görme pîre-zenler âhini / Kim ider ol kâh kûh-i âheni* **AİYA, mes.2842**. krş. *Kûh ise gönül kâh-durur bili katında / Biz işümüzi kâh ile kılalum efendi* **KBME, g.278/2**; *Ben harâbâtına 'ışkuñ lâübâlî gelmişem / Kâhçe gelmez baña kûh olsa zühdün hurmeni* **NNFD, g.200/3**.

← Dertler: Günümüzde çokluk ifadesi için "dağ gibi" benzetmesi çokça kullanıldığı gibi, eski şiirde özellikle gam ve kederlerin çokluğunu vurgulamak amacıyla aynı benzetme kalıbı yaygın olarak görülür. Bu klişe kullanıldığında *Ferhad*, gelincik, peleng v.b. dağ ile ilgili unsurların da özellikle devreye sokulduğuna rastlanır: *Bunca demler kûh-i gamda lâle-veş kan aqlaram / Dimez ol şîrîn-dehen hâlün ne Ferhâdüm benim* **HBDA, g.274/2**. krş. *Bir kûh-i belâ oldı dile bir yire geldi / Eczâ-yi gam-i lâ-yetecezzâ-yi zemâne* **NDMA, k.41/39**.

Bağına taş basar bk. "Bağra taş basma"

❖ **Dağ üstü bağ olmak** bk. "Dağ üstü bağ"

DAĞ ÜSTÜ BAĞ (dağ üzere râğ)

Ali Tanyeri kelime karşılığı "çorak dağ tepesinin bahçeye dönmesi" olan bu tabire "Keyfi yerinde olmak, her muradına ulaşmış olmak" karşılığını vermişse de elde mevcut beyitlerden anlaşıldığına göre bu deyim için "iyileşme, güzelleşme, işin yolunda gitmesi" anlamlarının daha yerinde olduğu görülüyor. *Nedîm* *Gel hele bir kerrecik seyr it göze olmaz yasag / Oldı Sa'd-âbâd şimdi sevdiğüm dag üstü bâğ / Çâr-bâg-i İsfahânı eylemişdür dâg dâg / Oldı Sa'd-âbâd şimdi sevdiğüm dag üstü bâğ* **NDAG, muh.21/1** mısralarında *Sâdâbâd*'in *İsfahan*'ın *Çarbağ*'ını (bk. "Çarbağ") dahi kıskandıracak derecede güzelleştiğini ifade etmektedir. Aynı şekilde *Şem'î*'nin "Göğsümün yarası külhanı gül bahçesine çevirmiş. Gözyaşlarının gelincik tarlasıyla dağ üstü, benim için bahçeye dönmüş" derken bu durumdan memnuniyetini ifade etmekte, dolayısıyla yine bir güzelleşme hâli vurgulamaktadır: *Sinemün dâğı safâsı külhanı gülşen ider / Eşk-i çeşmüm lâle-zâryıla baña tag üstü bâğ* **ŞDMK, g.93/2**. Keza *Revânî*'nin "Yaralarla dolu göğsüme sevgiliyi çekseydim, o gül boylu güzelle dağ üstü benim için bahçe gibi olurdu" anlamındaki *Sine-i pür-dâga çekseydüm Revânî dilberi / Ol gül-endâm ile olurdu baña dag üstü bâğ* **RDZA, g.179/5** beytinde de "daha iyi olurdu / güzelleşirdi" anlamı ağır basmaktadır.

= Hoş gelmek: Bu tabirin günümüzde hâlen kullanılan "hava hoş" deyimiyile bire bir örtüştüğü kullanım yerleri de görülmektedir. Üsküplü *İshâk Çelebi*'nin "Göğsümün yarası kanlı gözyaşlarıyla gelincik tarlasına döner. Senin aşkının yolunda âşığa korkacak bir durum yok, hava hoş" şeklinde çevrilebilecek şu beytinde tabir aslında yine bir şeyin daha güzel duruma gelmesi anlamında kullanılmış: *Dâg-i sinem eşk-i hünümle olur lâle-zâr / Râh-i 'ışkuñda ne pervâ 'âşika dag üzre bâğ* **ÜİÇD, g.125/3**. Beyitten anlaşıldığına göre aslında yaralarla dolu vahim bir manzara söz konusu olmasına rağmen, âşık buna aldırış etmeyip durumun kendisine hoş geldiğini ifade etmektedir. krş. *Hurâş-i nâhun-i derdiyle hün-âlûddur dâgum / Ne gam şimden girü baña benim dâg üzere bâgum var* **AÇDF, g.83/5**.

Hasbî'nin "Yaramın üzerine açılmış yaralar benim için dağ üzerinde servi ve güllerle süslenmiş bir lale

bahçesi gibidir" şeklinde çevrilebilecek beytinde de aslında vurgulanmak istenen "yaralarımın üzerine tekrar yara açılrsa da bu bana hoş gelir" anlamıdır: *Dâg üzre yâreler baña tag üstü bâğdur / Serv ü gül ile zînet olan lâle-zârdur* **PBKG, g.2625/3**. Aynı şekilde *Hayâlî Beğ*'in "Ey âşık, eğer sana dağ tepesi *Hayâlî*'ye olduğu gibi bağılık bahçelik imişçesine hoş gelmezse, gam geçidinde kınanmışlık davulunu çalamazsın" dediği şu beytinde de tabir "hoş gelmek" anlamındadır: *Hayâlî gibi ger 'âşık sana dag üstü bâğ olmaz / Melâmet tablını derbend-i gamda çalabilmezsin* **HBDA, g.331/5**. Eskiden kervanlar ve yolcuların önünü kesip mallarını yağmalayan eşkiyayı korkutmak için kurulan derbent teşkilatına mahsus güvenlikler tarafından davullar çalınarak eşkiyaya gözdağı verilir ve bu gibi ticaret yollarının güvenliği sağlanırdı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. "Derbent"

+ Bağlama: *Hisâlî*'nin *Ol âfet yakduğı dâg ile sinem reşk-i bâğ olmuş / Yine kendü eliyle bağlamış dag üstü bâğ olmuş* **HMNB, b.11239** beytinde de görüldüğü üzere bu deyim geçtiği beyitlerde "yarayı sarma" anlamında "bağlama"dan çokça bahsedildiği görülmektedir. Bu sayede bahçe anlamındaki "bâğ" kelimesiyle de bir uyum oluşturulması amaçlanmaktadır. Aynı şekilde *Arpaemîni-zâde Sâmi*'nin "Pazımın üzerine yara açtığında korkup bağlayınca dedim ki: Ey ay yüzlü, ne diye korkuyorsun? O (yara) benim için dağ başında kurulmuş bir bahçe gibi bana hoş gelir" anlamındaki şu matlaunda da bağ ve bağlama ibareleri birlikte kullanılmış: *Bagladı havf eyleyüp vurdukda bâzum üzre dâg / Didüm ey meh-rû ne korkarsın baña dag üstü bâğ* **SDFS, mat.97**. krş. *Sînesine yakdı gün mihr-i ruhuñla tâze dâg / Kara vâlâ bagladı şeb mihr dâğı üstüne* **SBDH, g.243/4**.

+ Dâg: Bu tabirin geçtiği beyitlerin önemli bir kısmında "dâğ" [= yara] ibaresinin özellikle kullanıldığı görülür ki burada "dâg" [= yara] ile dağ arasındaki ses benzerliği vasıtasıyla cinaslı tevriyeli sözler geliştirme yahut bir âhenk oluşturmanın hedeflendiği açıktır. *Açılmış penbenden güller ser-â-ser cismi dâg ancak / Bi-hamdi'llah gamuñla 'âşika dag üstü bâğ ancak* **NDMT, g.227/1**. krş. *Sinemün dâgın görüp rahm eylese sarılsa yâr / Bunca derdüm var iken dag üstü baña bâğ olur* **NBDA, g.107/5**. *Hâmîdî*'nin *Kanlu peykânun 'asâsın dâgum üzre dikmese / Olmaz idi ey kemân-ebri baña tag üstü*

bâg PBKG g.3860/3 beytindeki ifadeye göre sevgilinin, âşığın yaralarla dolu göğsüne sapladığı oklar sebebiyle orası dağ üstü bağ olmuş yani yeşilliklerle dolmuştur.

DAĞAL MÜHRE bk. "Hokkabaz mühresi"
DAĞLAR AKTARMAK bk. "Himmet-i ricâl"



474

DAHĦĦĦK (Biveresb, Dahhâk-i Zâlim, Zahhâk) Pişdâdiyân hanedanının beşinci hükümdarı olup Ejdehâk, Ejdhâ, Ejdhâ-peyker yahut omuzlarında yılanlar bulunması sebebiyle Ejdhâ-dûş isimleriyle de anılır. Soyca aslen Arap olup Arapların Himyer kabilesine mensup olması bakımından Dahhâk-i Himyerî diye de anılır. On bin atı olduğu için Biveresb yahut Biyâresb de denir. Ahmedî'nin *Biveresb idi adı Dahhâkîñ 'tyân / Nisbeti Nûha irerdi bî-gümân AİYA, mes.5212* beytinde ifade ettiği üzere onun Hz. Nûh'un oğullarından Yâfes'in soyundan geldiği iddia edilir. "Deh" on "âk" ise ayıp anlamına geldiğinden "Deh-âk" on ayıp demekmiş. Zulüm, yalan, büyü, kirlilik gibi on ayıp ve günahı ilk olarak işleme bakımından kendisine on ayıp anlamında "Deh-ayb" da denmiş. İnanışa göre Cemşid'in tanrılık iddiasına kalkışması üzerine ona Allah tarafından ceza olarak gönderilmiştir. Efsaneye göre şeytanın onun omuzlarından öpmesi sonucu iki omuzunda yılan başı şeklinde iki parça et çıkmış ve bütün hekimler bunun tedavisinde aciz kalmışlar. Bir gün şeytan hekim suretinde Dahhâk'e gelerek eğer her gün bir çocuk beynini bu yılanlara yedirirse hastalığının iyileşeceğini söylemiş. Bunun sonucunda ülkede her gün iki masum çocuk buna kurban edilerek beyinleri yılanlara yedirilirmiş. Bütün kötülüklerine rağmen Dahhâk'in güç ve kudret sembolü olarak büyük hükümdarlar arasında zikredildiği görülmektedir: *Degüldür tâc ü taht ü devlet ile saña begdes*

/ *Eger Dahhâk eger Çemşid eger Dârâ vü İskender ADYA, k.28/18.*

• **Bin yıl yaşamış:** Yukarıda da ifade edildiği üzere bütün kötülüğüne rağmen onun büyük bir hükümdar oluşu ve uzun yıllar saltanat sürmesi sebebiyle Dahhâk özellikle kasidelerin dua fasıllarında uzun yaşama hususunda örnek gösterilen bir hükümdar olarak şiir geleneğindeki yerini alır: *Pâdişehluhda kalasın pây-dâr / Tâc ü tahtuñ yitmeye Dahhâk-vâr AİYA, mes.5310.* Mustafa Çelebi'nin *Varka ve Gülşâh*'nda geçen *Olursañ şâh biñ yıl misl-i Dahhâk / Olursın katl-i niş-i mâr-i eflâk MÇVG, mes.2317* beyti de bu ifade kalıbının yaygınlığını gösteriyor. krş. *Dahhâk gibi biñ yaşamak ârzü ise / Gül gibi gül hemîşe geçür her demî ferâh NBDA, g.43/1.*

• **Cemşid'i yenmiş:** Hakkında çok farklı rivayetler bulunmakla beraber onun Cem veya Cemşid'e karşı isyan ederek onu yendiği rivayeti yerleşik bir kanaat hâlini almıştır: *Çünkü Dahhâke irişdi tâc ü taht / Kalmadı Cimşidde ikbâl ü baht AİYA, mes.5184.* Bir rivayete göre kaçıp yüz yıl saklanmasına rağmen sonunda Cemşid'i buldurup testereyle keserek öldürmüştür. Ahmedî'nin yine *İskender-nâme*'sinde anlattığına göre Dahhâk'in ordusunda devler ve cinler vardı ve Cem bunlara karşı amansız bir mücadeleye girmişti: *Dîv-i Dahhâki kılıcı-y-ile Cem / Şöyle çaldı ki itdi varlığın 'adem AİYA, mes.4169.* Devleri yenmesine rağmen Cem bütün gücüne rağmen yenik düşer. Şeyhî'nin şu ifadesiyle belirttiği üzere sonunda Cem'in hayatı Dahhâk'in elinde son bulur: *Ki Cemden cân alupdur mâr-i Dahhâk / Saña cân virür ejderhâ-yi eflâk ŞDHB, mes.1/4.*

• **Feridun'a yenilmiş:** İsfahan'da Gâve adında bir demircinin (bk. "Gâve") bir oğlunun öldürülmesine rağmen ikincisinin de Dahhâk'e kurban için istenmesi üzerine, Gâve deri önlüğünü bir değnek ucuna takarak halkı isyana çağırır. Halk Dahhâk'in öldürdüğü Cem'in oğullarından Feridun'u kendilerine önder seçerek büyük bir savaşa girerler ve sonuçta Dahhâk yenilir. Ahmedî *Çünkü leşker oldı Efrîdüna cem' / Yürüdi kim eyleye Dahhâki kem' // Yürüyüp Dahhâk ile çün itdi ceng / Oldı Dahhâke cihân pehnâsi teng AİYA, mes.5289-90* beyitlerinde bu yenilgiyi anlatmaktadır. *Hikmet-nâme*'de bu hadise *Çü gitdi buradan Dahhâk giryân / Ferîdün oldı âhir yirine hân HNAŞ, mes.8864* ifadesiyle aktarılır. Bir rivayete göre Dahhâk yenilip kaçarken Gâve tarafından yakalanarak öldürülür; bir

başka rivayete göre ise Feridun tarafından yakalandıktan sonra gizli güçleri sebebiyle öldürülemeyip Demâvend dağında bir mağarada zincire vurulur ve uzun süre aç bırakılarak ölmesi sağlanır. Fuzûlî yılan gibi kıvrılarak akan bir nehrin doldurularak ordunun geçişinin sağlanmasını tasvir ederken *Nehr-i A'sârı 'ubûr-i leşker için toldurup / Mâr-i Dahhâke Ferîdün-i zemân buldı zafer FDKA, k.15/IX-4* ifadesiyle bu mücadeleye işaret eder.



475

• **Omuzlarında yılan vardır:** Dahhâk'in zulmü yanı sıra en çok bilinen zikredilen vasfı omuzlarındaki yılanlardır. Bunlar Mahremî'nin şu beytinde olduğu üzere daha çok iki mızrak olarak tavsif edilir: *Degül götürdüğü düşünde mâr Dahhâkîñ / 'Adûñ-içün götürür iki cân-sitân nize MKTM, k.167/21.* Aşağıda da izah edileceği üzere sevgilinin omuzuna düşen saçlar da Dahhâk'in omuzunda çıkan yılanlara çokça benzetilir: *Saçı mârın sala ger boynumuza aklar iken / Bizî ol şüh ferah mülkine Dahhâk eyler ZDAN, g.392/6.*

+ **Gâve** bk. "Gâve"

+ **Kuyu:** Kemâl Paşa-zâde'nin *Yûsuf ü Züleyhâ* mesnevîsinde karanlık tasviri çizdiği şu beytinde Bîjen (bk. "Bîjen") ve Dahhâk'in kuyusundan bahsetmesi, Gâve'nin Dahhâk'i Demâvend kuyusuna baş aşağı asarak öldürmesi sebebiyledir: *Karanlıklukda olmuş hâne-i halk / Niçe Bîjen çeh-i zindân-i Dahhâk KPYZ, mes.4557.*

+ **Saç:** Sevgilinin omuzuna doğru dökülen saçlar Revânî, Çâkerî ve Kemâl Paşa-zâde'nin şu beyitlerinde olduğu gibi Dahhâk'in omuzundaki yılanlara benzetilir: *Ortaya alupdur leb-i handânım zülfi / Dahhâk gibi kalmış iki mâr arasında RDZA, g.343/5; İki düşünde zülfi mâr-i Dahhâk / Kılmaz zehri def'in degme tiryâk ÇYZE, mes.597; Gîsûsı*

mâr-i Dahhâk tudadı câm-i Cemşid / Zülfi içinde haddi şeb perdesinde hurşid KPZD, g.44/1. Yukarıda da ifade edildiği üzere bütün kötülüklerine rağmen Zâtî ve Azmî-zâde'nin şu beyitlerinde olduğu üzere sevgili, âşık yahut medhedilen hükümdarın Dahhâk'e benzetilmesinde herhangi bir sakınca görülmemiş: *Saçı mârın sala ger boynumuza aklar iken / Bizî ol şüh ferah mülkine Dahhâk eyler ZDAN, g.392/6.* krş. *Magz-i 'uşşâki kılup saçları mârına gidâ / Anđurur kassa-i Dahhâki o verd-i handân AHBK, g.647/4.* Bunlar arasında Tâcî-zâde'nin yorumu en mantıklısı görünmektedir: *Gül yüzün Dahhâkdür sünbüllerün ketfünğeki / Ş'ol iki ejder kim anlardan çeker 'âlem 'azâb TCÇD, k.23/23.*

+ **Yılan:** Omuzunda çıkan yılanlarla şöhret bulduğu için Dahhâk adının geçtiği beyitlerde, Lâmi'î ve Manisalı Câmî'nin şu beyitlerinde olduğu gibi doğrudan bu yılanlarla ilgili olmasa da bir şekilde yılan yahut ejder kelimelerine yer verilir: *Ten-i Dahhâki kaldı tu 'me-i mâr / Sebebsüz eyledi Dârâyı ber-dâr LÇFN, b.1152; Cihân bir mâr-i ef'îdür zehir-nâk / Niçe Dahhâkîñ itdi zehresin çâk MCMN, mes.5213.* Bu yılan ve Dahhâk kavramlarının en çok birlikte kullanıldığı yerler, Çâkerî'nin şu beytinde olduğu gibi omuzda dökülen saçların yılanla benzetildiği beyitlerdir: *İki düşünde zülfi mâr-i Dahhâk / Kılmaz zehri def'in degme tiryâk ÇYZE, mes.597.*

• **Nefis:** Hayâlî'nin *Nefsi ef'isine zahîr olana / Pend besdür hikâyet-i Dahhâk HBDA, g.253/2* beytinde olduğu gibi Dahhâk ve nefis birçok beyitte özdeş olarak kullanılmış, nefis her fırsatta Dahhâk'e benzetilmiştir. Bu durumda da Bursalı Rahmî'nin şu beytinde olduğu gibi nefisini yeneler de Dahhâk'i yenen Feridun'a benzetilmişler: *Ferîdün-i zemân ol nefis Dahhâkin helâk eyle / Bu hatt ile gedâlar şâh olup evreng tutmuşdur BRME, g.85/2.* Nefsin yılanla benzetilmesi hâlinde nefsin kölesi olmuş beden de Ahmedî'nin şu beytinde olduğu gibi bu yılanın azığı olarak yorumlanır: *Nefs-i emmâre-durur Dahhâk bil / Sini yılanı yidürür çâre kıl AİYA, mes.5296.*

• **Zulüm ve kötülük:** Halkına verdiği eziyetler ve iki omuzundaki yılanlara beyinlerini yedirmek için masum çocukların kanına girmesi sebebiyle şiir geleneğinde Firavun ve Nemrut gibi bu da zulmün sembolü olmuş şahsiyetler arasında zikredilir. Ahmed-i Rıdvân'ın *Hüsrev ü Şîrin*'inde *Velî bir yüzden itdi çok mezâlim / Kim itmezdi anı*

Dahhâk-i zâlim ARHŞ, mes.1507 demesinin sebebi budur. Ahmedî ve Lâmi'î gibi bazı şairler onun iki yanında çıkan yılanları, ettiği zulümlerin bir cezası olarak görürler: *Çünkü Dahhâk itdi kiş-verde sitem / Boynuna bend oldu ef'î lâ-cerem AIYA, mes.812; Zulm Nemrûduş yirin nâr eyledi / Gerden-i Dahhâki pür-mâr eyledi LÇSA, mes.1814*. Nakşî Alî Akkirmânî'nin şu beytinde olduğu gibi kötü ve zalim nesne ve kimseler de çoğu zaman Dahhâk'e benzetilir: *Cihân Dahhâkini gördüm iki başlu bir ejderdür / Rûz ü şeb yimede mağz-i halkı doymadı mu bârî NAAD, terk.1-II/6*. krş. *Olma Dahhâk iy nigârîn zulmi çoh kılduguna / Tutma irah kendü-zünden Gâve-i âhen-geri KBME, g.18/3*.

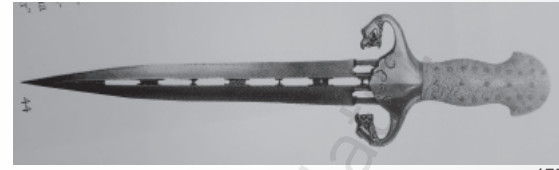
X Gâve: Bütün güç ve iktidarına rağmen saltanatının fakir bir demirci tarafından yıkılması sebebiyle Gâve ve Dahhâk kavramları şiir geleneğinde tam bir tezat oluştururlar. Nâ'îlî-i Kadîm bu durumu şöyle ifade eder: *Râyet-keş-i 'adâlet ü insâfî kahr ide / Dahhâk-i zulmü Gâve-i âhen-gerân gibi NKDH, k.10/40*. Lebîb bir bahar tasvirini için söylediği "Hava Feridun'u soğuk Dahhâk'ini mahvetsin diye, öküz dili çiçeği Gave'nin sancağı gibi oldu" derken yine bu iki şahsiyet arasındaki tezadı vurgulamaktadır: *Feridûn-i hevâ tedmîr için Dahhâk-i sermâyî / Lisânü's-sevr hem-kâr-i direfş-i Gâveyân oldu LDOK, k.6/11*.



476

X Feridun: Gülşehrî'nin *Mantıku't-tayr*'ında 'Adl ile dutdı Feridûn 'âlemi / Zulm ile Dahhâk öldürdi Cemi GMTK, mes.2128 dediği üzere biri adalet diğeri ise zulüm sembolü olmaları bakımından bu iki şahsiyet daima birbiriyle tezat oluşturacak

biçimde kullanılır. Dahhâk'in zulüm ve saltanatına Feridun tarafından son verilmiş ve ülke tekrar adalete kavuşturulmuştu: *Men Feridûnem kaçar tîg-i zebânımdan benüim / 'Arsa-i heycâda Dahhâk olsa lâf-senc FDKŞ, g.15/4*. krş. *Feridûn-i zemân ol nefş Dahhâkin helâk eyle / Bu hatt ile gedâlar şâh olup evreng tutmuşdur BRME, g.85/2*. Minyatürlerde Feridun'un Dahhâki çoğu zaman öküz başlı bir gürz ile öldürdüğü (res.476) resmedilmiştir.



477

DAHĦÂK KILICI (hançer-i Dahhâk, tîg-i Dahhâk) Hançer ve kılıçların iki omuzunda yılan biten Dahhâk'e (res.474, 475) benzetilmesi, bunların yapısıyla ilgili bir husustur. Hâlen müzelerde birçok örneği bulunan bazı hançer ve kılıç kabzalarında iki adet ejder veya yılan başı bulunur. Bu şekil bir hançeri tasvir eden Necâtî onu bu hâliyle iki omuzunda yılan çıkan Dahhâk'in görünüşüne (bk. "Dahhâk") benzeterek "Dahhâk'in saltanatıyla öyle çok alay etti ki sonunda hançerin iki omuzunda da yılan oluştu" anlamında şöyle der: *Şu denli devlet-i Dahhâke güldi kim âhir / Bitürdi iki omuzda iki yılan hançer NBDA, k.7/15*. Bu beyitte aynı zamanda halk arasında hâlen yaygın bulunan, birinin kusuruyla gülüp alay edildiği takdirde aynı şeyin insanın kendisine arız olacağı inancına da dolaylı olarak temas edilmiş. Böyle bir ifadenin Dahhâk isminin Arapça çok gülen anlamına gelen "dahhâk / zahhâk" kelimesini çağrıştırması sebebiyle geliştirildiği anlaşılıyor.



478

Ancak bu ibarenin gerek Cem Sultân'ın *Cemşid ü Hurşid*'indeki *Kaçan kim alsa ol şeh tîg-i Dahhâk / Olur düşmenleriniñ zehresi çâk CSCH, mes.972* beytinde ve gerekse Evliyâ Çelebi *Seyâhat-nâmesi*'nde muhtelif yerlerdeki kullanımına nazaran sadece bir edebî teşbihten ibaret olmayıp aynı zamanda bir kılıç modeli ismi olduğu da anlaşılmaktadır.

Nitekim Lâmi'î Çelebi'nin *Ferhâd-nâme*'sinde geçen "Senin hançerin düşmanının kanına Dahhâk gibi olursa buna şaşılır mı? Zira onun omuzunda iki ejderha şekli var" anlamındaki *Hûn-i 'adûña her dem Dahhâk olursa taş mı / Çün dîş-i hançerünge var iki şekl-i erkam LÇFN, mes.1025* beyti meseleyi bütün açıklığı ile izah etmektedir.

Evliyâ Çelebi'nin bu kılıç ismini çokça kullanmasından ve onun *Vilaşkobla nâm kâfir elinde tîg-i Dahhâkden nişân virür bir bıçag ile Gâzî Hudâvendigârı urup şehid eyleyüp kabilinden ifadelerinde bu tabire "çok keskin kılıç" yahut "güçlü kılıç" anlamını yüklediği söylenebilir. Nitekim bu anlam Cem'î'nin *Tîg-i Dahhâk oldugın iş 'âr ider ey dil sakın / Hande-rû sundukça el gaddâreye ol sîm-ber CDBK, g.44/3* beytinde de böyle bir anlam sezilmektedir.*

DAHL ETMEK, dahl eylemek

Günümüzde daha çok "müdahale etmek" anlamında kullanılan bu tabir eski metinlerde "sataşmak, tartaklamak, azarlamak, engellemek, karşı koymak, muhalefet, eziyet ve cefa" gibi anlamlar ifade eder. Mostarlı Ziyâî'nin düşman gemilerinin yüzmesine izin verdiği için Tuna hakkında söylediği "Bütün akarsular ona katılsa / müdahale etse buna şaşılmaz; çünkü bu yaramaz nehir kâfir askerlerine yol veriyor" anlamındaki *Taş degüldür âna dahl eylese her âb-i revân / Yol virür 'asker-i küffâra bu ebter deryâ MZMG, k.1/11* beytinde günümüzdeki manasına yakın bir anlamda kullanılmış. Ancak dikkat edilirse beyitte işlenen suçtan dolayı bir azarlama söz konusudur. Enverî'nin sofunun sevgilinin güzelliğine sataşmasını ifade için söylediği *Dahl idermiş mushaf-i hüsnünde olan âyete / Eyle beşzer zâhid-i hod-bîn begüm şeytândür ENMN, g.1066/3* beytinde de yine bir sataşma ve azarlama hissedilmektedir. krş. *Süfi dahl itdüğü hep başına geldi bir bir / Ag sakalın mey-i gül-fâm ile rengin itdi HDHG, g.218/2*.

Yine Ziyâî'nin şu beytinde gecenin, sevgilinin saç gibi siyahlığa özenmesi gibi bir küstahlığına karşı onu cezalandırmak için güneşin doğuşu şöyle ifade edilmiş: *Zulmet-i şeb kâkül-i cânâna öykünmek diler / Dahl ider her gün anuñ çün âna nûrânî güneş MZMG, k.4/10*. Fatî'n'e ait şu beyitte de her vazında meyhaneleri kınayıp ileri geri konuşan bir şeyh efendiye "Galiba bu âlemi beğenmeyen şeyh efendi âhireti arzuluyor" anlamında yarı tehdit yarı

alaylı bir ifadeyle şöyle cevap verilir: *Baksana her meclisinde dahl ider bu 'âlemi / Şeyh efendi varise 'ukbâyı eyler ârzü FDME, g.127/4*. Süheylî'nin şu beytinde de şiire dil uzatan bir şahıs Enverî'nin yukarıdaki beytinde olduğu gibi *Kur 'ân'a* engel olmaya çalışan şeytanlara benzetilerek Celâleddîn-i Rûmî'nin şiir hakkında söylediği bir söz delil getirilerek şiir yüceltilmeye çalışılır: *Dahl eyleme eş 'ârı görüp cüz'i vü küllî / Evrâk-i nübüvvetden anı cüz' didi Mollâ SDEH, k.48/5*.



479

DAHME, dahme-i Efrâsiyâb

"Dahme"nin sözlük anlamı ağırlıklı olarak "mezar, lahit, sanduka, sandık" gibi örtülü ve kapalı nesnelere. Aşağıda görüleceği üzere top ve lağım gibi infilak için sıkıştırılıp örtülerek hazırlanmış patlayıcılar hakkında da "dahme" tabiri kullanılır. Bundan hareketle bu tür patlayıcıları atanlara "dahme-endâz", bunların atıldığı yere de "dahme-gâh" denmiş. Nâ'îlî'nin *Ol şu 'leler ki zâhir olur dahme-gâhdan / Pergâledür ki dâg-i cigerden zuhûr ider NKDH, g.105/4* beytiyle fişeklerin veya etrafa yanık paçavralar savrulurarak topların atıldığı böyle bir mevzi tasvir edilmektedir. Nitekim Akovalı Şehdî'nin kale burçlarına yerleştirilen toplar hakkında "Kale burçlarına gülle atan, tılsımlı Efrasiyâb dahmesi gibi ejder toplar (bk. "Top") konuldu" dediği şu beytinde toparı dahmeye benzetmesi de yine aynı ilgiden kaynaklanmaktadır: *Konuldu kullelerde gülle-efgen tób-i ejderler / Mutalsam dahme-i Efrâsiyâb-âsâ olup [mesned] ŞDSB, tar.86/8*. Bununla beraber sebebi aşağıda açıklanacağı üzere Leskofçalı Gâlib'in "Dünyada henüz düğün ve matem yaratılmazdan

önce bizim gönlümüz aşkın mezarını matem yeri kılmıştı” anlamındaki *Dahme-gâh-i ‘ışkı şiven-zâr kılmuşdı göñül / Olmadan ‘âlemde peydâ sûr ile mâtem henüz* LGDA, g.52/4 beytinden “dahme-gâh”ın bir diğer anlamının mezar yeri olduğunu da burada ifade etmek gerekiyor. “Dahme-i Efrâsyâb” tabirinin manzum metinlerdeki anlam ve sembollerini şöyle özetlenebilir:

= **Fişek:** Donanma şenliklerinde atılan havai fişeklere ve Rum ateşine de “dahme” dendiği bilinmektedir. Pek çok ismi bulunan fişek türlerinden birine bu isim verilirken, muhtemelen altın renginde kıvılcım ve alevler saçması bakımından içinde kızıl altınların bulunduğu bir hazine düşünülmesi olmalıdır. Nitekim Ebûbekir Celâlî’nin “kırmızı altın rengi fişekler Efrâsiyâb dahmesi oldu. Böyle masraflı bir şenlik daha önceki padişahlar zamanında olmamıştı” dediği *Zer-i sürh-i fişekler dahme-i Efrâsyâb oldu / Bu mâliyyetli şâdî olmadı şâhân-i akdemde* ECES, tar.24/15 beyti de bu tahmini desteklemektedir. Seyyid Vehbî’nin Levnî tarafından minyatürlerle süslenen *Sûr-nâme*’sinde verdiği bilgilerden ve buradaki bir minyatürden anlaşıldığına göre içinden rengârenk havai fişeklerin çıktığı bir fişek dolabının da ismidir. Vehbî’nin ifadesinde sultan huzurundaki fişek gösterisinde “dahme-i Efrâsyâb” adı verilen, içinde bin iki yüz kadar renkli fişek bulunan türbe görünümlü bir ateş ocağı (res.479) söz konusu edilmektedir. Re’fet Mehmed Aziz’in böyle bir havai fişek kutusunu “kufl-i fenn” [= teknoloji kutusu] olarak nitelendirmesi de fişek imali için barutun gerekli ölçeklerde karıştırılıp renklendirilmesi v.b. ciddi bir bilgi birikimini gerektiren bu ameliye ile ilgili bütün tahminleri desteklemektedir: *Açar yok söyledür yok tab‘umuz mir‘ât-veş hayfâ / Netice kufl-i fennüz dahme-i Efrâsyâbuz biz* RMAD, g.104b/3.

= **Hazine, lahit:** Evliya Çelebi Mısır’da Sultan Merdan Camii banisi Merdan Şah’ın mağaradaki ayı ile kadın hikayesini anlatırken sarfettiği *Görse ki ol gârûn içi bir gencine kim gûyâ bir dahme-i Efrâsyâbdur* ifadesinden de anlaşılacağı üzere bu tabir büyük hazineler hakkında kullanılmaktadır. Nitekim *Seyâhat-nâme*’nin bir başka yerinde geçen *Şeyh, Şeyhoğlu Dede Mehmed, Karahisarî ve Karahisarî Hasan Çelebisi hattıyla anılan hattatların yazdıkları Kur‘ân-i Kerîmler var ki*

her biri birer dahme-i Efrâsiyâb deger ifadesi de bu anlamı desteklemektedir. Kelîm’in *Çeşm-i sâkîdür hârâbat ehlini cezb eyleyen / Yohsa ol vîrânede ben dahme-i Cem bulmadum* KDAÇ, g.186/3 yahut Muvakkit-zâde’nin *Zer ü sîm ile donandukça şükûfe çemeni / Sanuram yir yüzine dahme-i Kârûn çıkıdı* MPEB, g.540/4 beyitleri bu tabirin zaman zaman “dahme-i Cem” ve “dahme-i Kârûn” şeklinde mutlak “hazine” anlamında da kullanıldığını gösteriyor.

Öyle anlaşılıyor ki antik mezarların içinden zaman zaman yüklü altınlar çıkmasından hareketle mezar ve hazine kelimeleri “dahme” tabiriyle birleşerek çok anlamlı bir kavram vücuda getirilmiş. Refî‘-i Kâlâyî’nin balık pulu yahut değersiz mangır anlamındaki “peşîz” kelimesi ile “dahme-i Efrâsiyâb”ı mukayese ettiği şu beytinde de büyük bir hazine kastedilmektedir: *Bermekî-haslet vezîr-i sâhib-i cûd ü kerem / Dahme-i Efrâsyâb ‘indinde gûyâ bir peşîz* RKBA, tar.2/20. Nevres’in örtülü anlamlarla yüklü mısralarının her birini Efrâsiyâb dahmesine yani dolaylı olarak birer hazineye benzetmesi de çok ustaca söylenmiş. Üstelik bu beyitte hazine avcılarının antik lahitleri balyozlarla kırmalarına işaret olmak üzere “tîşe-i endîşe” [= düşünce külüngü] tabirinin kullanılması da ayrıca dikkat çekicidir: *Tîşe-i endîşe-i tab‘-i selim itmez eser / Eylerem her mısra‘ı bir dahme-i Efrâsyâb* NKHA, k.8/69. krş. *Zevâlin fehmi idenler devlet-i yek-rûze-i çarhuñ / Virür mi dahme-i Efrâsyâba hetk-i nâmûsın* NDÖZ, g.73/11. Görüldüğü üzere Nâşid’in bu beytinde de tabir çok değerli hazine anlamındadır.

+ **Ejder/yılan:** Dahme ve ejder ibarelerinin birlikte kullanılması mezar ve gömüler üzerine tılsım yapıldığı ve bunlar sayesinde buraya yaklaşanların gözüne yılan ve ejderler görüldüğü inancından kaynaklanır. Ayıntaplı Aynî’nin “Senin kırmızı dudagının övgüsünden gönlüm yakut hazinesine döner veya oradaki saçının kıvrımlarından dolayı ejder tarafından yutulur” dediği şu beytinde “dahme” ve “ejder” kelimelerinin birlikte zikri bundandır: *Midhat-i la‘lünle gönliüm dahme-i yâkût olur / Pîç ü tâb-i kâkülünle ejdere yâ kût olur* ADMA, g.33/1. krş. *Ruhsârûñ üzre hatt-i mu‘anber bulunmasun / Ol dahme âşiyâne-i ejder bulunmasun* KZMS, g.462/1. Arpaemîni-zâde’nin şu beytinde olduğu gibi bedeninin bir hazineye benzetilmesi

3. CİLT MADDE BAŞLIKLARI

DÂBBE, Dâbbetü’l-arz, 7
DÂD, dâd etmek / eylemek / almak, 7
DÂĞ bk. “Döğün”, “Yara”
DÂĞ-i CÜNÜN, 8
DÂĞ-i SER bk. “Baş yarası”
DÂĞ-i SİYEH, 10
DÂĞ URMAK bk. “Yara dağlamak”
DÂĞ ÜZRE ELİF, elif üzre dâğ, 11
DAĞ (cebel, tag, kûh, kûh-sâr), 12
DAĞ ÜSTÜ BAĞ (dağ üzre râğ), 15
DAĞAL MÜHRE bk. “Hokkabaz mühresi”
DAĞLAKTARMAK bk. “Himmat-ı ricâl”
DAHHÂK (Biveresb, Dahhâk-i Zâlim, Zahhâk), 16
DAHHÂK KILICI (hançer-i Dahhâk, tîg-i Dahhâk), 18
DAHL ETMEK, dahl eylemek, 19
DAHME, dahme-i Efrâsiyâb, 19
DAİRE [cincilik] (dâ‘ire, dâ‘ire-i da‘vet, mendel), 22
DAİRE [geometri] (dâ‘ire), 23
DAİRE [işret / zikir halkası] (dâ‘ire), 24
DAİRE [musikî aleti] (dâ‘ire), 24
DAİRE, 26
DAİRE ÇEKME, 26
DAİRE-i İRTİFÂ (dâ‘ire-i irtifâ‘), 26
DAİRE KUŞATMA, 27
DAİREDE TUTMAK, 27
DAİRESİNİ BİLMEK, 27
DAKİK, dakika, 27
DAKYÂNUS (Takyânüs), 28
DÂL [harf], 29
DAL ARAKİYYE (dal ‘arakıyye), 29
DÂL OLMAK, 29
DAL FES, 30
DAL TAÇ (dal tâc), 31
DALKAVUK (dal kavuk), 31
DALKILIÇ (dal kılıç), 32
DALTABAN ÇEŞMESİ, 32
DÂM bk. “Tuzak”
DÂM-i ÂHÛ bk. “Tuzak”
DÂM ü DÂNE, 32

DÂM-i FİTNE (dâm-i füsün), 34
DÂM-i İKDÂM bk. “Tuzak”
DÂM-i RİYÂ, 34
DAMA ÇIKMAK (bâma düşmek), 35
DAMA SANCAK DİKME bk. “Sancağ dikme”
DAMAK ÇATLATMAK, 35
DAMAR, damarlar [âşîğın] (reg), 35
DAMAT (dâmâd), 37
DAMDAN LEĞEN DÜŞMEK bk. “Leğen damdan düşmek”
DÂMEN bk. “Etek”
DÂMEN-der-MİYÂN (dâmen bê-miyân), 39
DÂMEN-i SAHRÂ (dâmen-i kûh), 40
DÂMEN-ÇÂK bk. “Etek yırtma”
DÂMENE YAPIŞMAK bk. “Eteğe yapışmak”
DÂMEN-GÎR, 41
DÂMENİNİ ALMAK bk. “Etek”
DÂNÂ, 42
DÂNE bk. “Tane”
DANYAL, Hz. (Dânyâl), 43
DAR (dâr) [darağacı], 44
DAR SATMAK (tar satmak), 45
DÂRÜ’S-SELÂM bk. “Cennet”
DÂRÜ’S-SÜRÛR bk. “Dâr-i sürûr”
DÂR-i SÜRÛR (dârü’s-sürûr), 46
DÂRÜ’S-ŞİFÂ bk. “Dârüşşifa”
DÂRÂ (Dârâ-yi Asgar), 46
DÂRÂB (Dârâ-yi Ekber), 47
DARAĞACI bk. “Dar”
DÂRÂYÎ, derâyî, 48
DARB-i HAYME, 48
DARBÎ HARAÇ, 48
DARDAĞAN (tartagan), 48
DARI (darı, dühne, erzen, gâvers, tan, tarı), 49
DARPHANE (dâr-i darb, dârü’d-darb), 50
DÂRÛ, 51
DÂRÛ-yi HÛŞ-BER (târü-yi bî-hûş), 51
DÂRÛ-yi KATTÂL, 52
DÂRÛGA, 52
DÂRÛLEMEK (Dârü’l-melek), 53

DARÜŞŞİFA (bîmâr-hâne, dâr-i şifâ, dârü’s-şifâ), 53
DÂS bk. “Orak”
DÂVER bk. “Sultan”
DAVET [cincilik] bk. “Cin çağırma”, “Daire”
DÂVÂYA MA‘NÎ GEREK (da‘vîye ma‘nî gerek), 55
DÂVÛD bk. “Davut, Hz.”
DÂVÛDÎ ZİRH bk. “Davut zırhı”
DAVUL (divâl, duvâl, dühül, tabl), 55
DAVUT, Hz. (Dâvûd), 59
DAVUT YILDIZI bk. “Süleyman Mührü”
DAVUT ZİRHİ (Dâvûdî zirh, zirh-i Dâvûdî), 61
DAYAK (dayag, tayak), 62
DEBİSTÂN bk. “Mektep”
DEBİR-i FELEK, Debîr-i âsümân bk. “Kâtib-i çarh”
DEBÛR, 62
DECCAL (Deccâl), 63
DECCAL’İN EŞEĞİ, 65
DEDE (baba dede, dede sultan), 66
DEF bk. “Tef”
DEFİNE (defîne, genc, hazîne), 69
DEFİNE ARAMA, 71
DEFTER (divân, mecmû‘a, tûmâr), 71
DEFTER bk. “Deftere yazılmak”
DEFTER AÇMAK, 72
DEFTER-i DÂNİŞ, 72
DEFTER-i HÂRİC bk. “Hâric-i defter”
DEFTER-i HİYLE bk. “Hile defteri”
DEFTER-i RÛZE bk. “Defter-i sıyâm”
DEFTER-i SİYÂM (defter-i rûze), 73
DEFTER-i UŞŞÂK bk. “Âşıklar defteri”
DEFTERE YAZILMAK, dîvâna kaydolmak, 73
DEFTERİ DÜRÛLMEK (defteri tayy olmak), 74
DEĞİRMEN (âsiyâ, âsiyâb, âsiyâ-hâne), 74
DEĞİRMEN DÖNDÜRME bk. “Başa taş çevirme”
DEĞİRMEN YÖRETME, yürütme bk. “Başa taş çevirme”
DEĞME (degme, degmede), 77
DEĞMEK, 79

DEHÂN bk. “Ağız”
DEHEN bk. “Ağız”
DEHEN AÇMAK bk. “Ağız açmak”
DEHEN DEHEN bk. “Ağız ağız”
DEHR bk. “Felek”
DEH-ZEBÂN bk. “Süsen”
DEK DURMAK (tek durmak), 80
DELÂL bk. “Gunc ü delâl”
DELÎ bk. “Divâne”
DELÎ, delîler [asker] (delü, dilîr, gönüllî), 80
DELİBAŞ, deli başı, 83
DELİKANLI (delü kanlu), 83
DELİKLİ SİNE bk. “Bağrı delik”
DELİKLİ TAŞ (delüklü taş), 84
DELİL (delîl), 85
DELK bk. “Hırka”
DEK-i ZERK bk. “Hırka-i sâlûs”
DEK-PÛŞ bk. “Hırka-i sâlûs”
DELLÂK bk. “Tellak”
DELLÂL bk. “Tella”
DELV bk. “Kova burcu”
DEM, 86
DEM-i AHAVEYN bk. “Kardeş kanı”
DEM-be-DEM, 87
DEM-i ‘İSÂ bk. “İsa’nın nefesi”
DEM KADEM, demler kademler, 88
DEM TUTMAK (dem dutmak), 89
DEM ü LAHM OLMAK, 89
DEM URMAK bk. “Dem vurmak”
DEM VURMAK (dem urmak), 90
DEM-BESTE, 91
DEMEN bk. “Hadra-i demen”
DEMİR (âhen, temür), 91
DEMİR bk. “Lenger”
DEMİR ATMA bk. “lenger bırakma”
DEMİR DON (demür gönlek, demür ton), 93
DEMİR KIR AT (demür kır, gök kır at), 93
DEMİR KUŞAK (demür kuşak), 93
DEMİR LEBLEBİ (demür leblebi), 94
DEMİR PEHLİVAN (Pehlevân Demür), 94
DEMİR YÜREK (demür yürek), 95
DEMLER KADEMLER bk. “Dem kadem”
DEMREN, dermen bk. “Temren”
DENDÂN-i MÁHÎ bk. “Bahk dişî”
DENİZ (bahr, deniz, deryâ, kulzüm, ‘ummân, yemm), 96
DENİZ DİLİ (deryâ dilî), 102
DENİZ KULAĞI (deryâ kulagi, gûş-i mâhî, gûş-i semek), 102
DENİZ MÂLİKİ (âfet-i âb, mâlik-i /mâlike-i deryâ, mâlik-i yem, melik-i deryâ), 104
DENİZLER MÜREKKEP OLSA, 105
DEPREMDE EZAN OKUMA bk. “Ezan”
DERÂ-ÿi RIHLET (bang-i ceres), 105
DERÂÿİ bk. “Dârâÿî”
DER-BÂN bk. “Kapıcı”
DERBENT (der-bend), 106
DERD-i DİYÂR (gam-i diyâr), 111
DERD-i SER bk. “Humâr”
DERGÂH bk. “Tekke”

DERGÂH (âsitân, âstân, bâr-gâh, der-gâh), 111
DERİSİNE DOLU PAHASI bk. “Dolu pahası”
DERİSİNİ YÜZMEK, 118
DERKENAR (ber-kenâr, der-kenâr), 119
DERT bk. “Gam”
DERVÂZE bk. “Dilenme”
DERVİŞ (dervîş, gedâ), 120
DERYÂ [coğrafya] bk. “Akarsu”
DERYÂ [coğrafya] bk. “Deniz”
DERYÂ [şarap], 122
DERYÂ-DİL, 123
DERYÂ DİLİ bk. “Deniz dilî”
DERYÂ KULAĞI bk. “Deniz kulağı”
DERYÛZE bk. “Dilenme”
DERYÛZE-GER bk. “Dilenci”
DERZİ bk. “Terzi”
DEST bk. “EI”
DEST ber-BÂLÂ-ÿi DEST, 124
DEST-i ÇENBER, 125
DEST-i DU‘Â bk. “Duâ”
DEST ber-KAFÂ, 125
DEST ü PÂ, 125
DEST ü PÂ URMAK, 126
DESTÂN (dâstân) bk. “Zâl”
DESTAR (destâr, dülbend, ‘amâme), 126
DESTAR BOZMA, destar çözme, 134
DESTÂR-i HAYÂL bk. “Rişte-i hayâl”
DESTÂR-i HİLÂLÎ (helâlf), 134
DESTÂR-i KEBÛD (gök destâr, mâ’î destâr, nil-gûn destâr), 135
DESTAR KÖSESİ (gûşe-i destâr, taraf-i destâr, ziyet-i destâr), 135
DESTÂR-i LEVENDÂNE, 137
DESTAR MUSKASI (hırz-i destâr), 139
DESTÂR-i PERİŞÂN, perîşânî, 139
DESTÂR-i SEBZ (yeşil destar), 141
DESTÂR-i SELİMÎ, Sefimî, 142
DESTÂR-i SÜRH bk. “Sâmirîler”
DESTÂR-i ŞEMSÎ (şemsî dülbend, şemsî ‘imâme), 142
DESTAR YAKMA, 143
DESTÂR-i YEHÛD (destâr-i Cehûd), 144
DESTÂR-i YÛSUFÎ, 145
DESTARA YASLANMA (destâra yasdanma), 145
DESTARI GÖĞE ATMAK bk. “Kûlahu göğe atmak”
DESTARI YERE ÇALMAK, 146
DEST-BÂZÎ, el oyunu, 146
DEST-EFŞÂN, 149
DESTE İŞİ, 152
DESTE-ÇÛB (çomak, laht, ser-deste-i Kallender), 153
DESTEĞÛL, 154
DESTÎ bk. “Şarap testisi”
DEST-MÂL bk. “Mendil”
DEST-RES OLUNMAK bk. “Eli alınmak”
DESTÛR bk. “Şâh destûr”

DEŞNE bk. “Hançer”
DEVÂ-ÿi MİSK (devâu’l-misk), 155
DEVÂ-ÿi RÛH, 156
DEVÂM, 156
DEVÂR, 157
DEVÂT bk. “Hokka”
DEVE (ba’îr, cemel, ibil, nâka, şütür, üştür), 157
DEVE DUDAK (Şütür-leb), 165
DEVE ve GAM YÜKÛ bk. “Deve ve İğne deliği”
DEVE GÖRDÛN MÛ?, 165
DEVE ve İĞNE DELİĞİ, 165
DEVE KATARI, 166
DEVE TABANI bk. “Devetabanı”
DEVEKUŞU (murg-i üştür), 167
DEVEKUŞU YUMURTASI, 168
DEVETABANI [kadeh], 168
DEVETABANI [kumaş], 169
DEVİR bk. “Devr-i kadeh”
DEVİR (devr), 169
DEVİR ve TESELSÛL bk. “Teselsül”
DEVLET-ÂBÂDÎ bk. “Âbâdî”
DEVLET EL VERMEK (devlet el virmek), 171
DEVLET KUŞU bk. “Hümâ”
DEVLET KÛLAHI (kûleh-i devlet, tâc-i devlet), 171
DEVLETİ İŞLEMEK, 173
DEVLETİ DÖNMEK bk. “Devleti işlemek”
DEVR bk. “Devir”
DEVR-i GÛL bk. “Gül devri”
DEVR-i KADEH (devr-i kadeh, devr-i sâger), 174
DEVR-i KAMER bk. “Kamer devri”
DEVR-i RUH (devr-i cemâl), 176
DEVR-i SÂGAR bk. “Devr-i kadeh”
DEVR ü TESELSÛL bk. “Teselsül”
DEVRÂN, 178
DEVRÂNA GİRMEK, 178
DEVİRİ DÖNMEK, 180
DEVİRİYYE bk. “Devir”
DEVSE bk. “Ata çiğnenme arzusu”
DEY bk. “Kış”
DEYLEM, 180
DEYR bk. “Deyr-i mugân”, “Kilise”
DEYR-i FERHÂR bk. “Ferhâr”
DEYR-i MUGÂN, 181
DIMAŞK, Dımışk bk. “Şam”
DIMAŞKÎ KILIÇ bk. “Şam çeliği”
DIMAŞKÎ YAY, 182
DIRAHT-i MÛSEVÎ bk. “Musa’nın ağacı”
DIRAHT-i SÛR bk. “Nahl”
DIZMAN (tızman), 182
DİBA (dîbâ, dîbâc), 183
DİCLE, 186
DİDÂR bk. “Yüz”, “Güzellik”, 186
DİDÂR, 186
DİDE bk. “Göz”

DİDE-BÂN bk. “Gözcü”
DİDE-i EJDER bk. “Ejder gözü”
DİDE-i HORÛS bk. “Çeşm-i horûs”
DİDE-i KEBÛD bk. “Mavi göz”
DİDE-i SEFİD (çeşm-i sefid), 187
DİDE-i ‘UKÂB (‘ayn-i ‘ukâb, çeşm-i ‘ukâb), 188
DİHYE-i KELBÎ, 189
DİK bk. “Horoz”
DİK GELMEK, 189
DİK-i SİPİHR bk. “Arş horozu”
DİKEN (hâr, mugaylân), 190
DİKEN [sevgilinin] (hâr-i kûy), 191
DİKKAT, 192
DİKME, dikmesi, 192
DİKMEK bk. “Asâ dikmek”
DİL (zebân, zübân), 195
DİL bk. “Deniz dilî”
DİL [gönül] bk. “Gönül”
DİL AĞIZ VERMEMEK (dil ağız virmek), 198
DİL ALMAK [gönül almak] bk. “Gönül almak”
DİLALMAK [askerlik] (dil getürmek), 198
DİL BAĞI (‘akd-i lisân), 199
DİL BAĞLAMA bk. “Akd-i lisân”
DİL BAĞLAMA [gönül verme], 201
DİL ÇEYNEMEK bk. “Dil çiğnemek”
DİL ÇİĞNEMEK (dili çeynemek), 201
DİL DEĞMESİ (dil degürme), 202
DİL GETİRMEK bk. “Dil almak”
DİL HANESİ bk. “Gönül hanesi”
DİL-SİYÂH bk. “Siyâh-mest”
DİL SOKMAK bk. “Ağıza dil sokmak”
DİL UZATMAK, 202
DİL ÜŞÜRMEK bk. “Ağız üşürmek”
DİL VERMEK (dil virmek, acı dil virmek), 205
DİLÂRÂM bk. “Behrâm-i Gür”
DİLÂVER bk. “Deli, deliler”, “Dil almak”
DİLÂVER-i ‘ALEVÎ, 205
DİLBER bk. “Sevgili”
DİLBERDUDAĞI (leb-i dil-ber) [helva], 206
DİLBERDUDAĞI [esrar macunu] (leb-i dil-ber), 206
DİLENCİ, dilenciler (cerrâr, deryûze-ger, gedâ, sâil), 208
DİLENCİ DEFTERİ, 212
DİLENME, dilencilik (dervâze/deryûz/dervîz, sü’âl, şey’lillâh), 213
DİLİ ÇALMAK, 214
DİLİ ENSEDEN ÇEKİLMEK (dili kafâdan çekilmek), 215
DİLİ LEĞENE DÜŞMEK, 216
DİLİNİ BAĞLAMAK bk. “Akd-i lisân”
DİLİNİ ISIRMAK, 216
DİLİR, dilirler bk. “Deli, deliler”
DİL-KEŞ, 216
DİLLİ DEFTER (dillü defter), 217
DİLLİ DÛDÛK (dillü düdük), 217

DİLSİTÂN bk. “Sevgili”
DİL-SİYEH (dil-siyâh, siyeh-dil), 218
DİLSİZ (dilsüz), 219
DİLŞÂD, 219
DİMAĞ (dimâg), 220
DİMAĞ BAĞLAMAK, 220
DİMEN bk. “Hadra-i demen”
DİMNE bk. “Kelile ve Dimne”
DİMİ, 221
DİN, aşk dinî (dîn, dîn-i ‘aşk, îmân), 221
DİNAR (dînâr), 222
DİNAR GÖSTERME bk. “Altın gösterme”
DİNÂR-i SULTÂNÎ bk. “Sikke-i sultânî”
DİNÂR ŞARABI bk. “Dinâr şerbeti”
DİNAR ŞERBETİ (dînârî, şarâb-i dînârî), 223
DİNÂRÎ bk. “Dinar şerbeti”
DİNÂRÎ ATLAS (atlas-i dînârî), 224
DİNİ KARA, 224
DİNLENMEK (dînlenmek), 225
DİP OĞLU, 226
DİREFŞİ GÂVİYÂN (Ahter-i Gâviyân), 226
DİREM bk. “Dirhem”
DİRHEM [ağırlık ölçütü] bk. “Nekâr ü katmîr”
DİRHEM [para] (direm, nukre), 227
DİRHEM-i SEVDÂ bk. “Kara kuruş”
DİRİLMEK, 229
DİRLİK, dirlik, 231
DİŞÂR bk. “Şi’âr”
DİŞ bk. “Dişler”
DİŞ BİLEMEK, 232
DİŞ KISMAK, 233
DİŞ KİRASI, 233
DİŞ SAYDIRMAK, 233
DİŞLEMEK bk. “Dudak dişlemek”, “Parmak dişlemek”
DİŞLER [âşığm] (dendân, esnân, sinn), 233
DİŞLER [sevgilinin] (dendân, esnân, sinn), 235
DİTREYİK, 237
DİV-i SEFİD, 237
DİVÂN, defter (defter ü dîvân), 238
DİVÂN BAĞLAMAK, dîvân sürmek, 241
DİVÂN SÜRMEK bk. “Dîvân bağlamak”
DİVÂNA YAZILMAK bk. “Deftere yazılmak”
DİVÂNE (delü, ehl-i cünûn, ehl-i derd, kırzıl dîvâne), 242
DİVÂNEYE KALEM OLMAZ (dîvânedenkalem ref` olur), 245
DİVÂNÎ YAZI (hatt-i Dîvânî), 246
DİVÂRA YAPIŞMAK bk. Duvara yapışmak, 247
DİYEN, 247
DİVÎT bk. “Devât”
DİZ (zânû), 247
DİZ DİZE (zânû-be-zânû), 249
DİZ ÇÜRÜTMEK (zânû-zede olmak), 250
DOĞAN bk. “Şahin”
DOĞANCI (togancı), 251
DOĞRU KUL (togrı kul), 252

DOĞRULUK (sadâkat, togruluk), 252
DOKTOR bk. “Hekim”
DOKUZ BABA bk. “Âbâ-i ‘ulviyye”
DOKUZ CÂM bk. “Dokuz felek”
DOKUZ DENİZ (nüh ‘ummân), 253
DOKUZ FELEK (nüh felek), 254
DOKUZ KAT (nüh tûy, tokuz kat), 257
DOKUZ TABAK, 257
DOKUZA ÇIKMAK, 258
DOLAMA, bel dolaması (tolama), 258
DÔLÂB-i KEBÂB, 259
DÔLÂB-i MUHAMMEDÎ, 259
DOLANDIRMAK (tolandurmak), 260
DOLAP [bahçe dolabı] (dolâb), 262
DOLAP [dönme dolap] (dolâb), 265
DOLAP [mobilya] (dolâb), 267
DOLAP [kuş sesi], 267
DOLAP AÇMAK, 267
DOLAP BEYGİRİ (tevsen-i dölâb), 267
DOLAP ETMEK, dolaba getirmek, 268
DOLAP MARAZI bk. “Devâr”
DOLMUŞ (tolmuş), 268
DOLU (tolı, tolu), 269
DOLU PAHASI (derisine tolı bahâsı, tolı bahâsı), 269
DOLUNAY (bedr, bedr-i temâm, kamer), 270
DOLUNAYIN HİLAL OLMASI bk. “Bedrin hilal olması”
DOMUZ (gürâz, hnzîr, hûk, toñuz), 275
DONANMA (tonanma, şenlik), 277
DONANMA (tonanma) [askeriye], 281
DONATMAK (tonatmak), 283
DONMAK, Sa’dî gibi toñmak, 284
DÖST-KÂM (döst-kâmî, döst-kân), 284
DÖST-KÂN (döst-gân, döst-kânî), 285
DÖĞMEK [dövünmek] bk. “Dövmek”
DÖĞMEK [tahammül] bk. “Döymek”
DÖĞÛN bk. “Dövmе”
DÖĞÛN (dögün), 285
DÖĞÜNMEK bk. “Dövünmek”
DÖKME YAKA, 285
DÖKÜNTÜ (dökündi), 285
DÖNME DOLAP bk. “Dolap”
DÖNMEK, 286
DÖRDÜNCÜ FELEK (çarh-i çârüm), 287
DÖRT ANA bk. “Dört unsur”
DÖRT DİREK bk. “Dört Halife”, “Dört unsur”
DÖRT EJDER, 290
DÖRT GÖZ (çar-çeşm), 291
DÖRT HALİFE (çar-yâr, çihâr-yâr, hulefâ-ÿi râşidîn), 293
DÖRT KAŞ, dört kaşlı bk. “Çâr-ebrü”
DÖRT TABİAT, 295
DÖRT TEKBİR bk. “Çâr-tekbîr”
DÖRT UNSUR (‘anâsır-i erba’a, çâr ‘unsur, çâr erkân, çâr ümmehât), 295
DÖŞENMEK, 298

DÖVME (dögme, veşm), 299
DÖVMEK, dövünmek, 300
DÖYMEK, 301
DUA (du'â), 301
DU'Â-yi CEVŞEN bk. "Cevşen"
DU'Â-yi HÂTEM, 303
DU'Â-yi HIZR bk. "Hızır duası"
DU'Â-yi KADEH bk. "Kadeh duası"
DU'Â-yi MİSK, 304
DU'Â-yi NÛR bk. "Nur duası"
DU'Â-yi SEYF bk. "Kılıç duası"
DÛD-i ÂH (dûd-i dil), 305
DÛD-i DİL bk. "Dûd-i âh"
DÛD-i KEBÛD, 311
DUDAĞI ÇATLAMAK, 312
DUDAK [sevgilinin] (dudag, leb, la'l, şe-
feh, tutak), 312
DUDAK DİŞLEMEK, 322
DUDAK-ZEKÂT, 323
DÛDE bk. "İs"
DUHÂ SÛRESİ (Ve'd-duhâ), 323
DUHÂN bk. "Tütün"
DUHÂN bk. "Esrar"
DUHÂN-i ÂH bk. "Ah dumani"
DUHÂN EYLEMEK, duhân itmek, 324
DUHÂN SÛRESİ, 326
DUHÂNİ HÂRE, 327
DUHÂNİ LALE, 327
DUHTER-i 'İMRÂN bk. "Meryem, Hz."
DUHTER-i REZ bk. "Üzüm kızı"
DUL KADIN (Bive), 328
DUMAN bk. "Ah dumani"
DÛR-BÂŞ, 329
DÛR-BÎN bk. "Dürbün"
DUŞAK (dü-şâh, dü-şâha), 330
DUŞAK OK bk. "Dü-şâh ok"
DUT YAPRAĞI (berg-i tût), 332
DUTI bk. "Rehin"
DUTIYA KOYMAK bk. "Rehin"
DUVAK (duvag, tuvak), 333
DUVAR [sevgilinin] (dîvâr), 334
DUVAR DİKENİ (har-i ser-i dîvâr), 338
DUVAR ETMEK bk. "Kapıyı duvar etmek"

DUVAR GEDİĞİ (rahne-i dîvâr), 340
DUVAR GÖLGESİ [sevgilinin] (saye-i
dîvâr), 341
DUVAR NAKŞI (nakş-i dîvâr, sûret-i
dîvâr), 342
DUVAR YAZILARI, 346
DUVARA GÛL YAPIŞTIRMA, 346
DUVARA YAPIŞMAK (dîvâre yapışmak
/ yasdanmak), 348
DUVARA YASDANMAK bk. "Duvara
yapışmak"
DUYMAK, tuymak, 350
DUYUP ÂŞIK OLMA bk. "Kulaktan
âşık olma"
DÛ-CİHÂN bk. "İki cihan"
DÛDÛK, 351
DÛĞME (bendene, bogmak, gûy-i giribân,
tügme), 352
DÛĞME YAKA bk. "Dökme yaka"
DÛĞUM (bend, girih, 'ukde), 356
DÛĞÜN ('arûsî, cem'iyet, velîme), 360
DÛĞÜN ALAYI bk. "Düğün"
DÛĞÜN EVİNİ BİLMEMEK, 366
DÛKENMEZ bk. "Tükenmez"
DÛ KEVN bk. "İki cihan"
DÛKKÂN (dükân), 367
DÛKKÂN YÛZÛ, 371
DÛKKÂNA ASILMAK bk. "Dükân"
DÛKKÂNA ÇIKMAK, 371
DÛKKÂNA GEÇMEK, 371
DÛKKÂNI YAPMAK, 372
DÛLBEND bk. "Destar"
DÛLBEND AĞASI bk. "Destar"
DÛLDÛL, 373
DÛM-i KÂKUM bk. "Kakum kuyruğu"
DÛM-i TÂVUS bk. "Tavus kuyruğu"
DÛMBEK (dünbek), 375
DÛMBEKİ (dünbekî), 375
DÛMEN (debûs, dümbâl-i keştî, sükkân,
tîr), 376
DÛMEN DOĞRULTMAK (dümen tog-
rutmak), 379
DÛMEN TUTMAK, 379

DÛMENCİ (dümen-dâr, ser-dümen), 379
DÛ-MÛY (şeyb), 379
DÛN bk. "Gece"
DÛNBEK bk. "Dümbek"
DÛNBEKİ bk. "Dümbekî"
DÛNYA (cihân, dünyâ), 380
DÛNYA DEĞER, 387
DÛNYA EHLİ (ehl-i dünyâ), 387
DÛNYA MALI bk. "Mal"
DÛR bk. "Dürr", "İnci"
DÛRBÛN (dûr-bîn), 387
DÛRD (cür'a, dürrde, lây), 392
DÛRD-KEŞ (dürr-âşâm, dürr-h'âr, dürrdî-
keş), 395
DÛR-PERVER, 397
DÛRR-i ADEN bk. "Aden"
DÛRR-i MEKNÛN, 397
DÛRR-i NECEF bk. "Necf incisi"
DÛRR-i YETİM (dürr-i yektâ), 398
DÛRRÂC (turaç), 399
DÛRÛST, 400
DÛRÛST [para], 401
DÛŞ, düşmek, düş-düşin, 402
DÛ-SÂLE, mey-i dü-sâle, 403
DÛ-ŞÂH, dü-şâha bk. "Duşak"
DÛ-ŞÂH, 404
DÛ-ŞÂH OK (tîr-i dü-şâh), 404
DÛŞMAN [şairin hasımları] ('adû, a'dâ), 404
DÛŞMAN [din ve devlet düşmanları] ('adû,
a'dâ, küffâr), 407
DÛŞMAN BAŞI (ser-i 'adû), 409
DÛŞMAN BAYRAĞI (râyet-i küffâr), 412
DÛŞMAN KALBİ (kalb-i düşmen), 413
DÛŞMAN KANI (hûn-i 'adû), 414
DÛŞMEK [hisse] bk. "Değmek"
DÛŞMEK, 415
DÛŞNÂM bk. "Sövme"
DÛŞVÂR, düş var, 415
DÛ-TÂ, 416
DÛZD bk. "Hırsız"
DÛZD-i DİL bk. "Gönül hırsızı"
DÛZGÛN (allık, akılık, gâze, gül-güne), 416

Bu kitap günümüz insanının Fuzûlî, Bâkî, Nedîm gibi şairlerin eserlerini kolayca okuyup anlayabilmesi amacıyla hazırlandı. Bu şiiri vücuda getiren 650 civarında dîvân ve mesnevînin yaklaşık 2.000.000 beyti taranıp eski edebiyatın nirengi noktaları madde başları haline getirilerek zengin örneklerle izah edildi. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*'ndaki madde başlıkları, bugün yanlış bir adlandırmayla daha çok "Divan Şiiri" diye bilinen edebiyatın temel kavramlarını örnekleriyle açıklıyor. Kılavuzu kullananların ellerine aldıkları eski bir şiir metnini, önemli ölçüde çözüp tadına varabileceği inancındayız.

Eski şiir, aradaki engeller kaldırıldığında gerçekten okuması ve yorumlaması son derece zevkli bir meşgaledir. Bu şiirin her beyti, bize yüzyıllar öncesinden gönderilmiş birer bilmece gibidir. Bunları çözmek, insanda heyecan ve bir yenisini daha çözüp anlama isteği uyandırır.

Bundan 300-500 sene önce yaşamış bir söz ustasının zihninin kıvrımlarından kopan ince bir nükteli 21. yüzyılda yeniden keşfedip zevkine varabilmek, bambaşka bir heyecan konusudur. Milletimizin *Osmanlı Şiiri Kılavuzu* sayesinde tarih ve kültürüyle daha güçlü bağlar kurabileceğine inanıyoruz.

OSMANLI ŞİİRİ KILAVUZU



DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI
Ankara Caddesi, Ünal Han No: 21/4
Cağaloğlu, Eminönü - Fatih / İstanbul
Tel. - Faks: +90 212 526 98 06
www.dby.com.tr • dby@dby.com.tr

TAKIM ISBN 978-605-4635-71-9

9 786054 635726